

Research Paper

ASociological Explanation of Environmental Responsibility Toward Vegetation: A Case Study of Citizens of Yasouj*

Seyed Samad Beheshti^{*1} , Pejman Rahimi Nasab²

¹ Assistant Professor, Department of Sociology, Humanities faculty, Yasouj University, Yasouj, Iran.

² Master's Degree, Social Sciences, Humanities, Yasouj, Yasouj, Iran.

10.22080/jsn. [10.22080/JSN.2026.32663.1170](https://doi.org/10.22080/JSN.2026.32663.1170)

Received:

August 11, 2026

Accepted:

September 15, 2026

Keywords:

Environmental
Responsibility, Vegetation,
Thematic Analysis, Social
Capital, Citizens of Yasouj.

Abstract

The gradual degradation of vegetation cover in the Zagros region, in addition to natural and managerial factors, is associated with patterns of human–nature interaction, cultural values, social structures, and the ways in which citizens perceive their responsibilities toward natural resources. the objective of this study is to sociologically analyze how environmental responsibility toward vegetation cover is constructed among citizens of Yasouj, with particular attention to the social and cultural determinants underpinning its emergence.

Employing a qualitative methodology, this research utilized thematic analysis as its analytical strategy. The study participants consisted of 15 Yasouj citizens, recruited via purposive sampling employing a maximum variation approach, with selection guided by the criterion of theoretical saturation. Data collection and analysis were conducted through semi-structured interviews.

Analysis revealed that environmental responsibility among citizens emerges through the dynamic interplay of modes of nature perception, socio-economic conditions, lived experiences, and cultural patterns. The core theme—'The Interaction of Individual Interests and Socio-Cultural Practices'—comprised four subordinate themes: instrumental and consumption-oriented orientations toward natural resources, livelihood pressures and the prioritization of immediate needs over environmental conservation, inadequate environmental education and the intergenerational transmission of unsustainable behavioral patterns and the cultivation of environmental responsibility through awareness, experiential learning, and place attachment. Findings demonstrate that non-conservationist behaviors cannot be reduced to awareness deficits alone; rather, they are constituted through livelihood constraints, value systems, socialization processes, and relational human–nature dynamics.

* **Corresponding Author:** Seyed Samad Beheshti.

Address: Department of Sociology, Humanities faculty,
Yasouj University, Yasouj, Iran.

Email: sbeheshty@yu.ac.ir
Tel: 09134353177

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Extended Abstract

1. Introduction

The environment, as the fundamental basis for the continuation of human life, has always existed in reciprocal interaction with the social, economic, and cultural activities of societies. Throughout history, humans have utilized natural resources to meet their needs; however, the expansion of urbanization, population growth, changing consumption patterns, and increasing human interventions in nature have rendered the relationship between society and the environment more complex (Richardson et al., 2020: 823). The consequences of this situation have manifested in crises such as climate change, biodiversity loss, vegetation cover degradation, soil erosion, and the depletion of natural resources. Nevertheless, these crises are not merely biological or technical issues; rather, due to their direct connection with lifestyles, values, attitudes, and patterns of human action, they have become social problems (Nosratinejad et al., 2020: 35).

Despite the critical importance of natural resources, the vegetation cover of the Zagros region—and specifically the Yasouj area—has faced various threats in recent years. According to reports on the environmental status of Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad Province, from 2015 to 2017, 38 cases of wildfires occurred in the forest and rangeland areas of Boyer-Ahmad County, resulting in damage to over 900 hectares of the province's natural resources. Furthermore, during the same period, more than 1,561 hectares of national and natural lands in the province were encroached upon by opportunistic individuals (Moradi et al., 2020: 287).

Despite the significance of environmental issues in the Zagros region, much of the existing literature has focused primarily on levels of environmental awareness, attitudes, or behaviors, with limited attention paid to the social processes underlying the formation of environmental responsibility from the perspective of individuals' lived experiences. Accordingly, the central research question of the present study is: How is citizens' environmental responsibility toward the Zagros vegetation cover socially and culturally constructed in Yasouj, and what

meanings, experiences, values, and mechanisms play a role in its formation?

2. Research Methodology

The present study was conducted using a qualitative approach and employing thematic analysis as the analytical strategy. The study participants comprised 15 citizens of Yasouj, selected through purposive sampling with a maximum variation approach, based on the criterion of theoretical saturation. Data were collected and analyzed through semi-structured interviews.

3. Findings and Scenarios

1. Instrumental and consumption-oriented attitude toward natural resources: One of the primary themes emerging from the interviews is the formation of an attitude in which some participants evaluate vegetation cover primarily in terms of its direct functions and the tangible benefits it provides in their everyday lives. Within this orientation, the value of nature is largely defined by the extent of its utility to the individual, while its public, ecological, and intergenerational dimensions are relegated to secondary importance.

2. Livelihood pressures and the predominance of life necessities over conservation considerations: Another theme emerging from the interviews concerns the role of livelihood pressures and perceived economic insecurity in shaping how some citizens interact with vegetation cover. The study's findings indicate that certain harmful behaviors toward plant resources are interpreted by participants not as deliberate disregard for nature, but rather as strategies for coping with economic constraints and meeting life's necessities. In other words, for some individuals, when issues related to daily expenses, income, and economic security take priority, the long-term conservation of natural resources becomes a secondary concern.

3. Deficient learning and education, and the transmission of inappropriate behavioral patterns in society: Another theme emerging from the interviews concerns the role of socialization

processes, familial experiences, and socially learned behavioral patterns in shaping citizens' relationship with vegetation cover. The findings indicate that individuals' attitudes toward nature are not merely the product of personal information or formal environmental awareness; rather, they are formed through everyday experiences, family interactions, observation of others' behaviors, and prevailing social norms. Among some participants, the utilization of plant resources since childhood has been experienced as part of their way of life and a means of meeting household needs, gradually becoming an accepted behavioral pattern.

4. The Formation of Environmental Responsibility through Awareness and Experience: One of the themes derived from the interviews indicates that, among a segment of the participants, environmental responsibility toward vegetation is shaped not merely by theoretical awareness of environmental issues, but through the interplay of lived experience, place attachment, the observation of the consequences of environmental degradation, and participation in environmentally oriented social relations. For these individuals, vegetation is not simply a collection of economically exploitable resources; rather, it constitutes an integral part of their lifeworld, collective memories, and local identity. The overarching theme identified in the study was "The Interplay between Individual Interests and Sociocultural Practices in the Formation of Environmental Responsibility." This theme demonstrates that behaviors concerning vegetation are not solely the outcome of individual decision-making or insufficient environmental awareness. Instead, they emerge from the interaction between short-term individual interests, social experiences, patterns of socialization, and the ways in which the human–nature relationship is defined and enacted in everyday life.

4. Conclusion

The findings derived from the analysis of interviews with participants revealed that environmental responsibility among Yasuj citizens toward vegetation cover is a multi-

layered, socially constructed phenomenon shaped through the interplay of lived experiences, economic conditions, cultural patterns, social relations, and individuals' perceptions of nature. Environmental responsibility cannot be reduced merely to individuals' level of awareness about environmental importance or to the presence of positive attitudes toward nature; rather, this phenomenon emerges through a social and cultural process in which economic conditions, lived experiences, socialization patterns, social norms, and the subjective meanings individuals attribute to nature interact with one another. Consequently, any policy intervention aimed at enhancing citizens' sense of responsibility and conserving natural resources that fails to take these phenomena into account is destined to fail.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the participants in this study.

علمی پژوهشی

تبیین جامعه‌شناختی مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی در قبال پوشش گیاهی: مطالعه موردی شهروندان یاسوج*

سید صمد بهشتی^{۱*}، پژمان رحیمی نسب^۲doi: 10.22080/jsn. [10.22080/JSN.2026.32663.1170](https://doi.org/10.22080/JSN.2026.32663.1170)

چکیده

تخریب تدریجی پوشش گیاهی در مناطق زاگرس، علاوه بر عوامل طبیعی و مدیریتی، با شیوه‌های تعامل انسان‌ها با طبیعت، ارزش‌های فرهنگی، الگوهای اجتماعی و نحوه درک شهروندان از مسئولیت خود در قبال منابع طبیعی نیز ارتباط دارد. هدف پژوهش حاضر، واکاوی جامعه‌شناختی مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی و شناخت عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر شکل‌گیری آن است. پژوهش حاضر با روش کیفی و با استفاده از استراتژی تحلیل مضمون انجام شد. مشارکت‌کنندگان پژوهش شامل ۱۵ نفر از شهروندان یاسوجی بودند که با روش نمونه‌گیری هدفمند با رویکرد حداکثر تنوع و بر اساس معیار اشباع نظری انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری و تحلیل شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان تحت تأثیر تعامل میان شیوه ادراک طبیعت، شرایط اجتماعی و اقتصادی، تجربه‌های زیسته و الگوهای فرهنگی شکل می‌گیرد. مضمون فراگیر پژوهش با عنوان «همکنشی منفعت فردی و رویه‌های اجتماعی-فرهنگی» استخراج شد که دربرگیرنده مضامین فرعی شامل «نگرش ابزاری و مصرف‌محور نسبت به منابع طبیعی»، «فشارهای معیشتی و تقدم نیازهای روزمره بر حفاظت از طبیعت»، «ضعف آموزش و انتقال الگوهای رفتاری ناپایدار» و «شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی از مسیر آگاهی، تجربه و تعلق مکانی» بود. نتایج نشان داد که رفتارهای غیرحفاظتی صرفاً ناشی از کمبود آگاهی نیست، بلکه در پیوند با شرایط معیشتی، نظام‌های ارزشی، شیوه‌های جامعه‌پذیری و نوع رابطه افراد با طبیعت شکل می‌گیرد. همچنین، احساس تعلق مکانی، تجربه مواجهه با تخریب محیط زیست و مشارکت اجتماعی از عوامل مؤثر در تقویت مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان شناخته شد.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۵/۵/۲۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۶/۲۴

کلیدواژه‌ها:

مسئولیت‌پذیری محیط زیستی، پوشش گیاهی، تحلیل مضمون، سرمایه اجتماعی، شهروندان یاسوجی.

* نویسنده مسؤول: سیدصمد بهشتی

آدرس: دانشگاه یاسوج، ایران.

ایمیل: sbheshty@yu.ac.ir

تلفن: ۰۹۱۳۴۳۵۳۱۷۷

^۱ دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران نویسنده مسؤول. sbheshty@yu.ac.ir^۲ کارشناسی ارشد، علوم اجتماعی، علوم انسانی، یاسوج، یاسوج، ایران. rhymynsbpzhman6@gmail.com

۱ مقدمه

محیط زیست به عنوان بستر اساسی تداوم حیات انسان، همواره در تعامل متقابل با فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جوامع قرار داشته است. انسان در طول تاریخ برای تأمین نیازهای خود از منابع طبیعی بهره برده است، اما گسترش شهرنشینی، افزایش جمعیت، تغییر الگوهای مصرف و افزایش مداخلات انسانی در طبیعت، موجب پیچیده‌تر شدن رابطه میان جامعه و محیط زیست شده است (Richardson et al., 2020: 823). پیامدهای این وضعیت در قالب بحران‌هایی همچون تغییرات اقلیمی، کاهش تنوع زیستی، تخریب پوشش گیاهی، فرسایش خاک و کاهش منابع طبیعی آشکار شده است. با این حال، این بحران‌ها صرفاً مسائل زیست‌شناختی یا فنی نیستند، بلکه به دلیل ارتباط مستقیم با شیوه زندگی، ارزش‌ها، نگرش‌ها و الگوهای کنش انسان‌ها، به مسئله‌ای اجتماعی تبدیل شده‌اند (Nosratinajad et al., 2020).

در مطالعات جامعه‌شناسی محیط زیست، رابطه انسان و طبیعت به عنوان رابطه‌ای اجتماعی و فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرد؛ به این معنا که نحوه ادراک افراد از طبیعت، ارزش‌هایی که برای منابع طبیعی قائل هستند و میزان احساس مسئولیت آنان نسبت به محیط پیرامون، نقش مهمی در شکل‌گیری کنش‌های محیط زیستی دارد. بر این اساس، تخریب محیط زیست را نمی‌توان تنها حاصل کمبود فناوری، ضعف مدیریت یا عوامل طبیعی دانست، بلکه باید آن را در چارچوب نظام‌های معنایی، هنجارهای اجتماعی و شیوه‌های زندگی افراد نیز بررسی کرد. از این منظر، شناخت چگونگی شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان، یکی از موضوعات مهم در جامعه‌شناسی محیط زیست محسوب می‌شود (Talebpour & hosseini, 2026).

مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در این پژوهش به معنای مجموعه‌ای از آگاهی، احساس تعهد، ارزش‌ها و آمادگی فردی و اجتماعی برای حفاظت از محیط زیست است. این مفهوم صرفاً به رفتارهای مشخصی مانند جلوگیری از آلودگی یا کاهش مصرف منابع محدود نمی‌شود، بلکه به چگونگی تعریف رابطه انسان با طبیعت، احساس تعلق نسبت به محیط زندگی و درک فرد از مسئولیت خود در قبال منابع مشترک اشاره دارد (Hallaj et al., 2018).

یکی از مهم‌ترین عناصر طبیعی که در دهه‌های اخیر با تهدیدهای جدی مواجه شده، پوشش گیاهی و به ویژه جنگل‌ها و مراتع مناطق

مختلف زاگرس است. پوشش گیاهی علاوه بر نقش اساسی در حفظ تعادل اکولوژیک، جلوگیری از فرسایش خاک، تنظیم شرایط اقلیمی و حفظ تنوع زیستی، دارای پیوندهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عمیقی با جوامع انسانی است. منطقه زاگرس به عنوان یکی از مهم‌ترین زیست‌بوم‌های ایران، بخش قابل توجهی از منابع جنگلی کشور را در خود جای داده و جنگل‌های آن عمدتاً از گونه‌هایی همچون بلوط، بنه و بادام تشکیل شده‌اند. استان کهگیلویه و بویراحمد به عنوان یکی از مناطق مهم زاگرسی، دارای حدود ۸۷۴ هزار هکتار جنگل است و حدود ۷ درصد از جنگل‌های کشور را شامل می‌شود. همچنین این استان از نظر تنوع گیاهی اهمیت ویژه‌ای دارد و حدود ۲۸ درصد گونه‌های گیاهی کشور را در خود جای داده است (Afshani & Satarzadeh, 2024).

با وجود اهمیت بالای این منابع طبیعی، پوشش گیاهی منطقه زاگرس و به طور خاص محدوده یاسوج، طی سال‌های اخیر با تهدیدهای مختلفی مواجه شده است. بر اساس گزارش‌های ارائه‌شده درباره وضعیت محیط زیست استان کهگیلویه و بویراحمد، از سال ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۶ تعداد ۳۸ فقره آتش‌سوزی در عرصه‌های جنگلی و مرتعی شهرستان بویراحمد رخ داده که در نتیجه آن بیش از ۹۰۰ هکتار از منابع طبیعی استان آسیب دیده است. همچنین در همین دوره بیش از ۱۵۶۱ هکتار از اراضی ملی و طبیعی استان توسط افراد سودجو تصرف شده است. علاوه بر این، وجود گونه‌های گیاهی و جانوری در معرض تهدید، بهره‌برداری بی‌رویه از گیاهان دارویی، تخریب منابع طبیعی و شیوه‌های نامناسب مدیریت پسماند، از جمله عواملی هستند که فشار بر محیط طبیعی منطقه را افزایش داده‌اند (Moradi et al., 2020).

شهر یاسوج به عنوان یکی از شهرهای مهم منطقه زاگرس‌نشین، در ارتباط مستقیم با این منابع طبیعی قرار دارد. زندگی بسیاری از گروه‌های اجتماعی این منطقه در طول زمان با منابع طبیعی، جنگل‌ها و مراتع پیوند داشته است. وابستگی جوامع محلی به منابع جنگلی برای تأمین بخشی از نیازهای اقتصادی و معیشتی، موجب شده است که رابطه انسان و جنگل صرفاً یک رابطه بهره‌بردارانه ساده نباشد، بلکه مجموعه‌ای از تعاملات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی را دربرگیرد (Bondori & khosravipour, 2023).

اگرچه بخشی از تخریب پوشش گیاهی ناشی از عوامل ساختاری مانند تغییرات اقلیمی، سیاست‌های مدیریتی و شرایط اقتصادی است، اما نقش کنش‌های انسانی، هنجارهای اجتماعی و الگوهای فرهنگی نیز در

و مشارکت شهروندی می‌توانند زمینه شکل‌گیری رفتارهای حفاظتی را فراهم کنند. اهمیت این مطالعه برای پژوهش حاضر در تأکید بر این نکته است که حفاظت از منابع طبیعی صرفاً نتیجه تصمیم فردی نیست، بلکه در بستر روابط اجتماعی و نظام‌های ارزشی جامعه شکل می‌گیرد.

نعمتی (۱۴۰۴) در مطالعه‌ای با عنوان «تبیین نقش جهت‌گیری‌های ارزشی و مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در سبک زندگی حفاظتی» نشان داد که ارزش‌های نوع‌دوستانه، ارزش‌های زیست‌بوم‌محور و احساس تعهد نسبت به طبیعت، نقش مهمی در شکل‌گیری رفتارهای محیط‌زیستی دارند. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی را نمی‌توان صرفاً به میزان آگاهی افراد فروکاست، بلکه باید آن را در ارتباط با نظام معنایی و ارزش‌هایی بررسی کرد که افراد بر اساس آن رابطه خود با طبیعت را تعریف می‌کنند.

حاجیلو و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «مطالعه نقش سرمایه اجتماعی و فرهنگی بر مسئولیت‌پذیری محیط‌زیستی (مورد مطالعه: شهر خوی)» نشان دادند که سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه‌های ارتباطی و سرمایه فرهنگی با مسئولیت‌پذیری محیط‌زیستی ارتباط دارند. این پژوهش نشان می‌دهد که رفتارهای حفاظتی افراد در خلأ اجتماعی شکل نمی‌گیرد، بلکه تعاملات اجتماعی و تجربه حضور افراد در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند بر نوع نگاه آنان به محیط زیست اثرگذار باشد. این یافته برای پژوهش حاضر از آن جهت اهمیت دارد که مسئولیت‌پذیری نسبت به پوشش گیاهی نیز می‌تواند تحت تأثیر روابط اجتماعی، تجربه‌های جمعی و الگوهای فرهنگی موجود در جامعه محلی قرار گیرد.

کریمی و همکاران (۱۴۰۱) نیز در پژوهشی درباره کارکنان سازمان‌های دولتی شهر بروجن، رابطه میان سرمایه اجتماعی و مسئولیت‌پذیری محیط‌زیستی را بررسی کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که اعتماد اجتماعی، مشارکت و تعاملات اجتماعی از عوامل مؤثر بر تقویت رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست هستند. همچنین مسعودی و همکاران (۱۴۰۱) با بررسی رابطه رفتار محیط‌زیستی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان شهر سیرجان نشان دادند که دانش محیط‌زیستی، مشارکت اجتماعی و نگرش افراد نسبت به محیط زیست با رفتارهای حفاظتی ارتباط دارند. با این حال، این مطالعات عمدتاً بر سنجش روابط میان متغیرها تمرکز داشته‌اند و کمتر به فرآیند اجتماعی شکل‌گیری این مسئولیت در تجربه روزمره افراد پرداخته‌اند.

نحوه استفاده و حفاظت از منابع طبیعی اهمیت دارد. به همین دلیل، بررسی شهروندان به معنای نادیده گرفتن نقش نهادهای رسمی نیست، بلکه تلاشی برای فهم این مسئله است که افراد چگونه طبیعت را معنا می‌کنند، چه میزان خود را در قبال آن مسئول می‌دانند و چه عوامل اجتماعی و فرهنگی بر شکل‌گیری این احساس مسئولیت اثرگذار است (Mahdavi et al., 2019).

با وجود اهمیت مسائل محیط زیستی در منطقه زاگرس، بسیاری از مطالعات موجود بیشتر بر میزان آگاهی، نگرش یا رفتارهای محیط‌زیستی تمرکز داشته‌اند و کمتر به فرآیند اجتماعی شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی از منظر تجربه‌های زیسته افراد پرداخته‌اند. در واقع، هنوز به طور دقیق مشخص نیست شهروندان یاسوجی چگونه پوشش گیاهی را در زندگی روزمره خود معنا می‌کنند، چه تعارضی میان نگاه منفعت‌محور و نگاه حفاظتی به طبیعت وجود دارد و چه زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و تجربی در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری آنان نقش دارد.

بر این اساس، سوال اصلی پژوهش حاضر این است که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی زاگرس چگونه در بستر اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد و چه معناها، تجربه‌ها، ارزش‌ها و سازوکارهایی در شکل‌گیری آن نقش دارند؟

۲ مبانی نظری

پیشینه پژوهش

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی و عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری رفتارهای حفاظتی، در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران حوزه جامعه‌شناسی محیط زیست قرار گرفته است. این مطالعات نشان داده‌اند که رابطه انسان با محیط زیست صرفاً تحت تأثیر آگاهی فردی یا دسترسی به اطلاعات محیط‌زیستی نیست، بلکه ارزش‌ها، هنجارهای اجتماعی، تجربه‌های زیسته، روابط اجتماعی و شرایط ساختاری جامعه نیز در شکل‌گیری کنش‌های محیط زیستی نقش دارند.

در زمینه عوامل اجتماعی و ارزشی مؤثر بر مسئولیت‌پذیری محیط زیستی، طلب‌پور و حسینی (۱۴۰۵) در پژوهشی با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی مسئولیت شهروندی رفتارهای حفاظتی از منابع آب» نشان دادند که مسئولیت‌پذیری شهروندان در قبال منابع طبیعی تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل ارزشی، هنجاری و اجتماعی قرار دارد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که تعهد اخلاقی، پایبندی به هنجارهای اجتماعی

سلطانی و حاجیلو (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «مطالعه تعیین‌کننده‌های جامعه‌شناختی سبک زندگی محیط‌زیستی دانشجویان دانشگاه تبریز» نشان دادند که سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، معرفت محیط‌زیستی و مشارکت اجتماعی از عوامل مؤثر بر سبک زندگی محیط‌زیستی هستند. این پژوهش اهمیت فرآیند جامعه‌پذیری و نقش زمینه‌های فرهنگی در شکل‌گیری کنش‌های محیط‌زیستی را نشان می‌دهد. با وجود این، تمرکز این مطالعه بر بررسی روابط میان متغیرهای اجتماعی بوده و کمتر به این موضوع پرداخته است که افراد چگونه در زندگی روزمره خود مفهوم مسئولیت نسبت به طبیعت را تجربه و تفسیر می‌کنند.

نصرتی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی رفتار محیط زیستی (مطالعه موردی: شهروندان تهرانی)» نشان دادند که آگاهی و نگرش محیط‌زیستی از عوامل مرتبط با رفتارهای محیط زیستی هستند. این پژوهش بر اهمیت عوامل شناختی در رفتارهای حفاظتی تأکید دارد، اما نتایج آن نشان می‌دهد که آگاهی به تنهایی برای توضیح رفتارهای محیط‌زیستی کافی نیست و عوامل اجتماعی، فرهنگی و ارزشی نیز باید مورد توجه قرار گیرند.

احمدیان و حقیقتیان (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی بر رفتارهای محیط زیستی شهری (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرمانشاه)» نشان دادند که ارزش‌ها، باورها و نگرش‌های فرهنگی افراد با رفتارهای مسئولانه محیط‌زیستی ارتباط دارد. این پژوهش اهمیت بررسی زمینه‌های فرهنگی در رابطه انسان و طبیعت را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که کنش‌های محیط‌زیستی را نمی‌توان جدا از نظام‌های معنایی و فرهنگی جامعه تحلیل کرد.

در مطالعات خارجی نیز بر نقش عوامل معنایی، ارزشی و تجربه‌های اجتماعی در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی تأکید شده است. هان و همکاران (۲۰۲۶) با توسعه مدل ارزش — باور — هنجار، نقش ارزش‌های مرتبط با طبیعت و ادراک افراد از اهمیت اجتماعی اکوسیستم‌ها را در شکل‌گیری رفتارهای حفاظتی بررسی کردند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که ارزش‌های زیست‌بوم‌محور، هنجارهای شخصی و احساس تعهد نسبت به طبیعت، از عوامل مهم در ایجاد تمایل افراد به رفتارهای محیط‌زیستی هستند. اهمیت این مطالعه برای پژوهش حاضر در توجه به این موضوع است که رابطه انسان با طبیعت تنها بر پایه شناخت و اطلاعات شکل نمی‌گیرد، بلکه به برداشت افراد از ارزش و معنای محیط طبیعی نیز وابسته است.

مارکتی و همکاران (۲۰۲۵) در پژوهشی با تمرکز بر نقش هویت اخلاقی و ارتباط انسان با طبیعت نشان دادند که احساس پیوند با طبیعت، هویت اخلاقی و هنجارهای شخصی از عوامل مهم در شکل‌گیری رفتارهای طرفدار محیط‌زیست هستند. این مطالعه نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی می‌تواند بخشی از هویت اجتماعی و اخلاقی افراد باشد و زمانی تقویت می‌شود که افراد خود را در ارتباط و تعهد نسبت به محیط طبیعی تعریف کنند.

ریچاردسون و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی درباره ارتباط با طبیعت و رفتارهای حفاظت از محیط زیست نشان دادند که تجربه مستقیم افراد از محیط طبیعی و حضور در فضاهای طبیعی می‌تواند احساس تعلق و مسئولیت نسبت به طبیعت را تقویت کند. این یافته اهمیت تجربه زیسته را در شکل‌گیری نگرش‌های محیط‌زیستی نشان می‌دهد؛ زیرا رابطه انسان با طبیعت تنها از طریق آموزش رسمی یا انتقال اطلاعات ایجاد نمی‌شود، بلکه در فرآیند تعامل روزمره افراد با محیط پیرامون شکل می‌گیرد.

بامبرگ و موزر (۲۰۰۷) در یک فراتحلیل از پژوهش‌های مربوط به رفتارهای طرفدار محیط‌زیست نشان دادند که نگرش، هنجارهای اخلاقی، کنترل رفتاری ادراک‌شده و قصد رفتاری از عوامل مهم در شکل‌گیری رفتارهای محیط‌زیستی هستند. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که آگاهی محیط‌زیستی به تنهایی نمی‌تواند رفتار مسئولانه ایجاد کند، بلکه باید در کنار عوامل اجتماعی و هنجاری مورد توجه قرار گیرد.

دیتز و همکاران (۱۹۹۸) نیز در بررسی مبانی اجتماعی و روان‌شناختی نگرانی‌های محیط زیستی نشان دادند که نگرش افراد نسبت به محیط زیست تحت تأثیر شرایط اجتماعی، تجربه‌های جامعه‌پذیری، نظام‌های ارزشی و جهان‌بینی‌های آنان قرار دارد. این پژوهش بر اهمیت مطالعه زمینه‌های اجتماعی شکل‌دهنده رابطه انسان و طبیعت تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که نگرانی و مسئولیت محیط زیستی پدیده‌ای صرفاً فردی نیست.

با وجود اهمیت یافته‌های مطالعات پیشین، بررسی این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که بخش عمده تحقیقات انجام‌شده، چه در داخل و چه در خارج از کشور، عمدتاً با رویکردهای کمی و با هدف سنجش میزان تأثیر یا رابطه میان متغیرهایی مانند آگاهی محیط‌زیستی، نگرش، ارزش‌ها، سرمایه اجتماعی، هنجارهای اخلاقی و رفتارهای حفاظتی انجام شده‌اند. این مطالعات در شناسایی عوامل مرتبط با رفتارهای محیط‌زیستی نقش

در این مطالعه با یک مفهوم واحد مانند آگاهی، نگرش یا رفتار حفاظتی یکسان در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه به عنوان مجموعه‌ای از معناها، ارزش‌ها و کنش‌های اجتماعی مرتبط با حفاظت از پوشش گیاهی طبیعی شامل جنگل‌های بلوط، مراتع و گونه‌های گیاهی بومی منطقه زاگرس مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مبنای کلی این پژوهش، رویکرد جامعه‌شناسی محیط زیست است که رابطه انسان و طبیعت را در قالب یک رابطه متقابل اجتماعی — محیطی تحلیل می‌کند. از این منظر، محیط طبیعی صرفاً یک زمینه بیرونی برای فعالیت‌های انسانی نیست، بلکه در تعامل با نظام‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه قرار دارد و رفتارهای انسانی نیز می‌تواند بر وضعیت محیط طبیعی تأثیر بگذارد. دنلپ و کاتن (Dunlap & Catton, 1979) با طرح جامعه‌شناسی محیط زیست تأکید می‌کنند که مسائل محیطی را نمی‌توان جدا از ساختارهای اجتماعی، نظام‌های فرهنگی و شیوه‌های سازمان‌یافتگی زندگی انسانی تحلیل کرد؛ زیرا تخریب محیط زیست و نحوه مواجهه انسان‌ها با طبیعت، حاصل تعامل میان عوامل اجتماعی و محیطی است. بر این اساس، تخریب یا حفاظت از پوشش گیاهی یاسوج نیز صرفاً نتیجه ویژگی‌های طبیعی منطقه نیست، بلکه با شیوه‌های استفاده مردم از منابع طبیعی، ارزش‌های فرهنگی، شرایط معیشتی و الگوهای اجتماعی مرتبط است.

در چارچوب این دیدگاه، نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام (Putnam, 2000) برای تبیین نقش روابط اجتماعی، اعتماد و مشارکت جمعی در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی مورد استفاده قرار می‌گیرد. از دیدگاه پاتنام، سرمایه اجتماعی شامل شبکه‌های اجتماعی، اعتماد متقابل و هنجارهای همکاری است که ظرفیت افراد برای اقدام جمعی را افزایش می‌دهد. حفاظت از پوشش گیاهی نیز ماهیتی جمعی دارد و تحقق آن نیازمند همکاری میان شهروندان، گروه‌های اجتماعی و نهادهای مرتبط است. بنابراین، چگونگی ارتباط افراد با یکدیگر، میزان اعتماد اجتماعی و تجربه مشارکت جمعی می‌تواند در نحوه شکل‌گیری احساس مسئولیت نسبت به منابع طبیعی نقش داشته باشد. در جوامعی که روابط اجتماعی و هنجارهای همکاری تقویت شده باشد، احتمال شکل‌گیری نگاه جمعی به حفاظت از طبیعت افزایش می‌یابد (Putnam, 2000).

در کنار روابط اجتماعی، شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی به فرآیند جامعه‌پذیری و انتقال ارزش‌های فرهنگی نیز وابسته است. در این زمینه، نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو (Bourdieu, 1986) امکان

مهمی داشته‌اند، اما کمتر به این پرسش پرداخته‌اند که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در فرآیند زندگی اجتماعی افراد چگونه شکل می‌گیرد و افراد در بستر تجربه‌های روزمره خود چگونه میان استفاده از منابع طبیعی و ضرورت حفاظت از آن‌ها معنا و تعادل ایجاد می‌کنند.

به بیان دیگر، شکاف اصلی در مطالعات پیشین، فقدان شناخت عمیق از فرآیند اجتماعی و فرهنگی شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در قبال عناصر مشخص طبیعی مانند پوشش گیاهی است. به ویژه در مناطقی مانند یاسوج که رابطه میان جامعه محلی و پوشش گیاهی زاگرس دارای ابعاد اقتصادی، معیشتی، تاریخی و فرهنگی است، شناخت این رابطه نیازمند بررسی تجربه‌ها، برداشت‌ها و روایت‌های خود شهروندان است.

بنابراین، پژوهش حاضر برخلاف مطالعاتی که عمدتاً به سنجش روابط میان متغیرها پرداخته‌اند، با رویکرد کیفی و استفاده از تحلیل مضمون تلاش می‌کند چگونگی شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی را واکاوی کند. تمرکز این پژوهش بر شناسایی سازوکارهای اجتماعی و فرهنگی، تجربه‌های زیسته، ارزش‌ها، الگوهای جامعه‌پذیری و شرایطی است که موجب تقویت یا تضعیف احساس مسئولیت شهروندان نسبت به پوشش گیاهی می‌شود. از این منظر، پژوهش حاضر می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی چگونه در تعامل میان شرایط اجتماعی، فرهنگی و تجربه‌های زیسته آنان شکل می‌گیرد و چه عوامل و سازوکارهایی در تقویت یا تضعیف این مسئولیت نقش دارند.

چارچوب مفهومی پژوهش

مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در این پژوهش به عنوان یک پدیده اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد که در فرآیند تعامل میان انسان، جامعه و محیط طبیعی شکل می‌گیرد. بر این اساس، حفاظت از پوشش گیاهی صرفاً یک رفتار فردی یا نتیجه آگاهی شخصی افراد نیست، بلکه کنشی اجتماعی است که تحت تأثیر ارزش‌ها، هنجارها، تجربه‌های زیسته، روابط اجتماعی و شرایط فرهنگی جامعه قرار دارد. در پژوهش حاضر، منظور از مسئولیت‌پذیری محیط زیستی، نحوه درک، تفسیر و مواجهه شهروندان با حفاظت از پوشش گیاهی طبیعی منطقه یاسوج است که در قالب آگاهی نسبت به اهمیت منابع گیاهی، احساس تعهد اخلاقی و اجتماعی، تجربه‌های مرتبط با طبیعت و آمادگی برای مشارکت در اقدامات حفاظتی آشکار می‌شود. بنابراین، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی

نظریه کنش برنامه‌ریزی‌شده آیزن و فیش‌بین (Ajzen & Fishbein, 1975) نیز در این پژوهش به عنوان یک چارچوب مکمل برای فهم بعد کنشی مسئولیت‌پذیری محیط زیستی مورد استفاده قرار می‌گیرد، نه به عنوان نظریه اصلی پژوهش. این نظریه بیان می‌کند که رفتار افراد با قصد رفتاری آنان ارتباط دارد و قصد رفتاری تحت تأثیر نگرش نسبت به رفتار، هنجارهای ذهنی و ادراک کنترل رفتاری شکل می‌گیرد (Ahmadian & Haghghatian, 2016).

بر این اساس، چارچوب مفهومی پژوهش حاضر بر این پیش‌فرض استوار است که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی، نتیجه یک عامل منفرد نیست، بلکه در فرآیندی اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد که در آن ارزش‌ها و باورهای فرهنگی، روابط اجتماعی، تجربه‌های زیسته، احساس تعلق به مکان، ادراک مخاطرات محیطی و شرایط زندگی روزمره افراد با یکدیگر تعامل دارند. بنابراین، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از این دیدگاه‌های نظری تلاش می‌کند نشان دهد شهروندان چگونه نسبت به پوشش گیاهی طبیعی منطقه خود معنا ایجاد می‌کنند، چه تجربه‌هایی در شکل‌گیری احساس مسئولیت آنان نقش دارد و چه سازوکارهای اجتماعی و فرهنگی موجب تقویت یا تضعیف کنش‌های حفاظتی آنان می‌شود.

۳ روش تحقیق

این پژوهش با روش کیفی و با استفاده از استراتژی تحلیل مضمون انجام شد. انتخاب روش کیفی به این دلیل صورت گرفت که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی صرفاً یک رفتار قابل مشاهده نیست، بلکه پدیده‌ای اجتماعی است که در بستر ارزش‌ها، تجربه‌های زیسته، هنجارهای فرهنگی، شرایط اقتصادی و شیوه‌های ارتباط افراد با طبیعت شکل می‌گیرد. میدان پژوهش حاضر شهر یاسوج و شهروندانی بودند که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم با پوشش گیاهی منطقه زاگرس در ارتباط بودند. منظور از ارتباط با پوشش گیاهی در این پژوهش صرفاً استفاده مستقیم از منابع گیاهی به عنوان منبع معیشتی یا سوختی نیست، بلکه تجربه حضور در محیط‌های طبیعی، استفاده تفریحی از طبیعت، مشاهده تغییرات پوشش گیاهی، تجربه خانوادگی مرتبط با منابع طبیعی، آگاهی از مسائل مربوط به تخریب پوشش گیاهی و نگرش نسبت به حفاظت از جنگل‌ها و مراتع را نیز دربرمی‌گیرد. بنابراین، جامعه مورد مطالعه شامل شهروندان بالای ۱۸ سال شهر یاسوج بود، اما با توجه به ماهیت کیفی پژوهش، هدف از انتخاب مشارکت‌کنندگان دستیابی به

تحلیل نقش آموزش، خانواده و نظام‌های معنایی در شکل‌گیری نگرش افراد نسبت به طبیعت را فراهم می‌کند. از نظر بوردیو، سرمایه فرهنگی مجموعه‌ای از دانش، ارزش‌ها، مهارت‌ها و شیوه‌های ادراک است که در جریان تعاملات اجتماعی و فرآیند جامعه‌پذیری منتقل می‌شود (Bourdieu, 1986). در حوزه محیط زیست، این مفهوم نشان می‌دهد که نحوه فهم افراد از پوشش گیاهی، ارزش‌گذاری نسبت به منابع طبیعی و احساس تعهد نسبت به حفاظت از آن، در فرآیند یادگیری اجتماعی و تجربه‌های فرهنگی شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر، فردی که در خانواده یا محیط اجتماعی خود با ارزش‌هایی مانند احترام به طبیعت و استفاده پایدار از منابع آشنا شده باشد، ممکن است رابطه متفاوتی با پوشش گیاهی نسبت به فردی داشته باشد که بهره‌برداری از طبیعت را امری عادی و بدون پیامد تلقی می‌کند.

همچنین، نظریه هویت مکانی برای تبیین نقش ارتباط عاطفی و معنایی افراد با محیط طبیعی مورد توجه قرار می‌گیرد. هویت مکانی به احساس تعلق، پیوند عاطفی و معنایی افراد با مکان زندگی اشاره دارد. در مناطقی مانند یاسوج که پوشش گیاهی، جنگل‌های بلوط و چشم‌اندازهای طبیعی بخشی از تاریخ، فرهنگ و تجربه زیسته مردم محسوب می‌شوند، رابطه افراد با طبیعت تنها رابطه‌ای اقتصادی یا مصرفی نیست، بلکه می‌تواند بخشی از هویت فردی و جمعی آنان را تشکیل دهد. بر این اساس، تجربه حضور در طبیعت، خاطرات مرتبط با مکان و احساس تعلق به محیط زندگی می‌تواند در شکل‌گیری احساس مسئولیت نسبت به حفاظت از پوشش گیاهی نقش داشته باشد (Masoudi et al., 2022).

از سوی دیگر، نظریه جامعه مخاطره‌آمیز بک (Beck, 1992) به نقش ادراک خطر و آگاهی اجتماعی نسبت به پیامدهای تخریب محیط زیست توجه دارد. بر اساس این دیدگاه، جوامع مدرن با مخاطراتی مواجه هستند که بخشی از آنها حاصل شیوه‌های توسعه، مصرف منابع و مداخلات انسانی در طبیعت است (Beck, 1992). تخریب جنگل‌های زاگرس، کاهش پوشش گیاهی، آتش‌سوزی‌ها و کاهش تنوع زیستی نمونه‌هایی از مخاطراتی هستند که می‌توانند برداشت افراد از اهمیت حفاظت از طبیعت را تحت تأثیر قرار دهند. در این چارچوب، زمانی که شهروندان پیامدهای تخریب پوشش گیاهی را در زندگی روزمره خود تجربه یا درک کنند، امکان تقویت احساس مسئولیت اجتماعی نسبت به حفاظت از منابع طبیعی افزایش می‌یابد.

اجازه از مشارکت‌کنندگان ضبط و سپس به صورت کامل پیاده‌سازی شد و متن حاصل به عنوان داده اصلی پژوهش مورد تحلیل قرار گرفت.

تحلیل داده‌ها بر اساس مراحل شش‌گانه تحلیل مضمون براون و کلارک (۲۰۰۶) انجام شد. در مرحله نخست، متن مصاحبه‌ها چندین بار مطالعه شد تا پژوهشگر با محتوای کلی داده‌ها آشنایی پیدا کند. در مرحله دوم، بخش‌های مرتبط با سؤال پژوهش شناسایی و کدهای اولیه استخراج شدند. در مرحله سوم، کدهای مشابه در قالب مضامین اولیه دسته‌بندی شدند و در مرحله چهارم، مضامین استخراج‌شده بازبینی و ارتباط میان آن‌ها بررسی شد. در مرحله پنجم، مضامین نهایی تعریف و نام‌گذاری شدند و در مرحله ششم، ارتباط میان مضامین و نقش آن‌ها در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان تفسیر شد.

برای افزایش اعتمادپذیری یافته‌های پژوهش، معیارهای چهارگانه اعتبار در پژوهش‌های کیفی شامل اعتبارپذیری، انتقال‌پذیری، وابستگی و تأییدپذیری مورد توجه قرار گرفت. در زمینه اعتبارپذیری، انتخاب هدفمند مشارکت‌کنندگان دارای تجربه مرتبط، رعایت تنوع اجتماعی از نظر سن، جنسیت، شغل و تحصیلات، مطالعه مکرر متن مصاحبه‌ها و بررسی دقیق فرایند کدگذاری و استخراج مضامین به افزایش اطمینان از بازنمایی صحیح تجربه‌های مشارکت‌کنندگان کمک کرد. در زمینه انتقال‌پذیری، تلاش شد ویژگی‌های میدان پژوهش، شرایط اجتماعی منطقه، معیارهای انتخاب مشارکت‌کنندگان و فرایند گردآوری داده‌ها به صورت دقیق شرح داده شود تا امکان ارزیابی کاربرد یافته‌ها در زمینه‌های مشابه فراهم شود. برای افزایش وابستگی یافته‌ها، مراحل مختلف پژوهش شامل فرایند انتخاب مشارکت‌کنندگان، انجام مصاحبه‌ها، پیاده‌سازی داده‌ها، کدگذاری و استخراج مضامین ثبت و مستندسازی شد تا مسیر تحلیل داده‌ها قابل پیگیری باشد. همچنین برای تأییدپذیری، تلاش شد تفسیرهای پژوهشگر بر اساس داده‌های واقعی مصاحبه‌ها انجام شود و مضامین استخراج‌شده با گفته‌ها و تجربه‌های مشارکت‌کنندگان مطابقت داشته باشد. نگهداری فایل‌های صوتی، متن مصاحبه‌ها و مراحل کدگذاری نیز امکان بررسی و ارزیابی فرایند پژوهش را فراهم کرد.

نام مشارکت‌کننده	جنسیت	سن	سطح تحصیلات	شغل
احمد	مرد	۳۵	دیپلم	شغل آزاد

نماینده‌گی آماری نبود، بلکه انتخاب افرادی مدنظر قرار گرفت که بتوانند تجربه‌ها و دیدگاه‌های غنی و مرتبط با موضوع پژوهش ارائه دهند.

مشارکت‌کنندگان پژوهش با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند و با رویکرد حداکثر تنوع انتخاب شدند. در انتخاب افراد تلاش شد تفاوت‌هایی از نظر سن، جنسیت، سطح تحصیلات، شغل و میزان ارتباط با منابع طبیعی مورد توجه قرار گیرد تا ابعاد مختلف اجتماعی و فرهنگی مرتبط با مسئولیت‌پذیری محیط زیستی بازنمایی شود. بر این اساس، ۱۵ نفر از شهروندان یاسوجی در پژوهش مشارکت کردند. مشارکت‌کنندگان شامل افراد دارای مشاغل و تجربه‌های اجتماعی متفاوت بودند تا امکان بررسی دیدگاه‌های متنوع درباره رابطه انسان و پوشش گیاهی فراهم شود. معیارهای ورود به پژوهش شامل سکونت در شهر یاسوج، داشتن سن بالاتر از ۱۸ سال، تجربه یا آشنایی با محیط‌های طبیعی منطقه، مواجهه با مسائل مرتبط با پوشش گیاهی و تمایل به بیان تجربه‌ها و دیدگاه‌های شخصی بود. فرایند انتخاب مشارکت‌کنندگان از طریق معرفی افراد دارای تجربه مرتبط، ارتباطات محلی و مراجعه به فضاهای عمومی شهر انجام شد. پس از توضیح هدف پژوهش و کسب رضایت آگاهانه، مصاحبه‌ها با مشارکت‌کنندگان انجام شد. نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت؛ به این معنا که در مصاحبه‌های پایانی، داده جدیدی که منجر به شکل‌گیری کدها یا مضامین تازه شود، به دست نیامد.

داده‌های پژوهش از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری شد. زمان مصاحبه بین ۳۰ تا ۴۵ دقیقه بود. پرسش‌های مصاحبه بر محورهایی همچون اهمیت پوشش گیاهی از دیدگاه مشارکت‌کنندگان، معنای طبیعت و جنگل در زندگی روزمره آنان، عوامل مؤثر بر حفاظت یا تخریب پوشش گیاهی، تجربه شخصی افراد از استفاده از منابع گیاهی، میزان احساس مسئولیت نسبت به حفظ طبیعت، نقش خانواده، مدرسه و جامعه در شکل‌گیری نگرش‌های محیط زیستی، تجربه مواجهه با تخریب پوشش گیاهی و آتش‌سوزی جنگل‌ها و همچنین راهکارهای مورد نظر آنان برای حفاظت از منابع طبیعی تنظیم شد. از جمله پرسش‌های اصلی مصاحبه می‌توان به این موارد اشاره کرد: «از نظر شما حفظ پوشش گیاهی و درختان در شهر یاسوج چه اهمیتی دارد؟»، «به نظر شما چه عواملی باعث می‌شود افراد از پوشش گیاهی محافظت نکنند؟»، «آیا تاکنون تجربه‌ای از استفاده مستقیم از منابع گیاهی یا حضور در محیط‌های طبیعی داشته‌اید؟»، «خانواده و جامعه چه تأثیری بر نگرش شما نسبت به طبیعت داشته‌اند؟»، «به نظر شما مسئولیت مردم در قبال حفظ پوشش گیاهی چیست؟» و «اگر مسئول حفاظت از محیط زیست یاسوج بودید، چه اقداماتی انجام می‌دادید؟». مصاحبه‌ها پس از کسب

کارمند اداری	کارشناسی	۳۷	زن	زهرا
دامدار	سیکل	۵۵	مرد	رحمان
مربی آموزشی	کارشناسی	۳۲	زن	نگار
فعال حوزه گردشگری	کارشناسی	۴۴	مرد	حامد

بر اساس اطلاعات جدول ۱، ترکیب مشارکت کنندگان از نظر جنسیت شامل ۸ مرد و ۷ زن بود و دامنه سنی آنان بین ۲۹ تا ۵۵ سال قرار داشت. از نظر سطح تحصیلات، افراد دارای سطوح مختلف تحصیلی از ابتدایی تا کارشناسی ارشد بودند که این تنوع زمینه‌ای، امکان بررسی موضوع پژوهش از دیدگاه‌های متفاوت اجتماعی و تجربی را فراهم کرد. همچنین مشارکت کنندگان دارای مشاغل متنوعی از جمله شغل آزاد، کارمند، معلم، دانشجو، دامدار، کشاورز و افراد فعال در زمینه جمع‌آوری گیاهان دارویی بودند. این تنوع در ویژگی‌های فردی و اجتماعی مشارکت کنندگان، موجب غنای داده‌های کیفی و فراهم شدن زمینه مناسب برای شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان شد.

رضا	مرد	۵۲	پنجم ابتدایی	مکانیک
مریم	زن	۴۰	دیپلم	خانه‌دار
فاطمه	زن	۳۹	سوم راهنمایی	خانه‌دار
علی	مرد	۴۳	دیپلم	شغل آزاد
امیر	مرد	۳۵	کارشناسی	کارمند
سارا	زن	۴۱	کارشناسی ارشد	معلم
نرگس	زن	۲۹	کارشناسی ارشد	دانشجو
مجید	مرد	۳۸	کارشناسی	راننده
الهام	زن	۳۴	کارشناسی ارشد	کارمند
کریم	مرد	۴۶	دیپلم	کشاورز

۴ یافته‌ها و بحث

بر اساس تحلیل مضمون، مضمون فراگیر پژوهش با عنوان «هم‌کنشی منفعت فردی و رویه‌های اجتماعی — فرهنگی در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی» استخراج شد. این مضمون نشان می‌دهد که رفتارهای مرتبط با پوشش گیاهی صرفاً حاصل تصمیم فردی یا کمبود آگاهی نیست، بلکه نتیجه تعامل میان منافع کوتاه‌مدت فردی، تجربه‌های اجتماعی، الگوهای جامعه‌پذیری و نحوه تعریف رابطه انسان و طبیعت در زندگی روزمره است.

جدول ۲. مضامین اصلی و فرعی استخراج شده

از مصاحبه‌ها

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
-------------	------------------------	--------------

یافته‌های حاصل از تحلیل مصاحبه‌های انجام شده با مشارکت کنندگان نشان داد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی، پدیده‌ای چندلایه و اجتماعی است که در تعامل میان تجربه‌های زیسته، شرایط اقتصادی، الگوهای فرهنگی، روابط اجتماعی و شیوه ادراک افراد از طبیعت شکل می‌گیرد. تحلیل داده‌ها نشان داد که شهروندان یاسوجی رابطه یکسانی با پوشش گیاهی ندارند؛ بلکه نوع ارتباط افراد با طبیعت بر اساس موقعیت اجتماعی، شغلی، تجربه‌های گذشته و میزان وابستگی آنان به منابع طبیعی متفاوت است. برای مثال، افرادی که به دلیل فعالیت‌های شغلی یا سبک زندگی خود ارتباط مستقیم‌تری با جنگل، مرتع و گیاهان دارویی دارند، طبیعت را بیشتر در چارچوب نیازهای روزمره و کاربردهای عملی آن درک می‌کنند، در حالی که برخی شهروندان شهری بیشتر از منظر ارزش محیط زیستی و اهمیت عمومی به آن نگاه می‌کنند.

منظر کارکردهای مستقیم و منافع قابل دستیابی آن در زندگی روزمره ارزیابی می‌کنند. در این نگرش، ارزش طبیعت عمدتاً بر اساس میزان استفاده‌ای که برای فرد ایجاد می‌کند تعریف می‌شود و ابعاد عمومی، اکولوژیک و بین‌نسلی آن در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد.

با این حال، داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که این نگرش را نمی‌توان صرفاً به «عدم آگاهی» یا «فقر اقتصادی» تقلیل داد. آنچه در تجربه مشارکت‌کنندگان برجسته بود، نوعی معناداری اجتماعی به طبیعت است؛ به این معنا که برای برخی افراد، استفاده از منابع طبیعی بخشی از رابطه تاریخی و روزمره آنان با محیط زندگی محسوب می‌شود. در چنین شرایطی، قطع درخت، برداشت گیاه یا استفاده از منابع جنگلی الزاماً به عنوان تخریب طبیعت تجربه نمی‌شود، بلکه به عنوان رفتاری عادی، پذیرفته‌شده و حتی ضروری در چارچوب زندگی روزمره معنا پیدا می‌کند.

این یافته نشان می‌دهد که رابطه انسان و پوشش گیاهی در میان همه شهروندان یاسوجی یکسان نیست. افرادی که تجربه مستقیم‌تری از حضور در محیط‌های طبیعی، فعالیت‌های وابسته به منابع طبیعی یا استفاده سنتی از پوشش گیاهی دارند، ممکن است طبیعت را بیشتر به عنوان بخشی از نظام معیشتی و زندگی اجتماعی خود درک کنند. در مقابل، افرادی که ارتباط روزمره کمتری با این منابع دارند، بیشتر بر جنبه‌های نمادین و محیط زیستی آن تأکید می‌کنند. بنابراین، تحلیل مسئولیت‌پذیری محیط زیستی نیازمند توجه به تفاوت‌های اجتماعی و تجربی میان گروه‌های مختلف شهروندان است.

در این زمینه، احمد (مرد، ۳۵ ساله، شغل آزاد، دیپلم) درباره استفاده از چوب بیان کرد:

«چند بار برای آتش و درست کردن زغال، شاخه‌های ضخیم و حتی چند درخت کوچک بلوط را قطع کرده‌ام. اگر چوب خشک پیدا نکنم، درخت زنده را هم می‌برم، چون برایم راحت‌تر است».

این اظهارنظر صرفاً نشان‌دهنده غلبه یک نیاز فوری نیست، بلکه چند لایه معنایی در خود دارد. نخست، سخنان مشارکت‌کننده نشان می‌دهد که پوشش گیاهی برای او در درجه اول به عنوان یک منبع قابل استفاده تعریف شده است، نه یک سرمایه مشترک محیط زیستی. دوم، عبارت «چون برایم راحت‌تر است» بیانگر نوعی اولویت یافتن منفعت فردی کوتاه‌مدت بر ملاحظات جمعی است. همچنین، پذیرش قطع درخت زنده بدون احساس گناه نشان می‌دهد که هنجار اجتماعی موجود در محیط زندگی او، چنین رفتاری را تا حدی عادی‌سازی کرده است؛ زیرا فرد رفتار

نگرش ابزاری و مصرف‌محور نسبت به منابع طبیعی	درک پوشش گیاهی به عنوان منبع قابل استفاده، پیوند دادن منابع طبیعی با نیازهای زندگی، استفاده از منابع گیاهی در موقعیت‌های مرتبط با زندگی روزمره، تلقی بهره‌برداری از طبیعت به عنوان امری عادی و پذیرفته‌شده	
هم‌کنشی منفعت فردی و رویه‌های اجتماعی - فرهنگی در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی	غلبه فشارهای معیشتی و ناامنی اقتصادی ادراک‌شده بر ملاحظات حفاظتی	تقدم نیازهای فوری زندگی بر حفاظت از پوشش گیاهی، توجیه استفاده از منابع طبیعی در شرایط اقتصادی دشوار، محدود بودن گزینه‌های جایگزین برای برخی استفاده‌ها، دشواری اولویت دادن حفاظت محیط زیست در برابر مسائل روزمره

نگرش ابزاری و مصرف‌محور نسبت به منابع طبیعی

یکی از مضامین اصلی استخراج‌شده از مصاحبه‌ها، شکل‌گیری نگرشی است که در آن بخشی از مشارکت‌کنندگان، پوشش گیاهی را بیشتر از

متقابل قواعد حفاظتی پایین باشد و افراد احساس کنند دیگران نیز به حفاظت پایبند نیستند، انگیزه فردی برای حفاظت کاهش می‌یابد.

بنابراین، یافته‌های این مضمون نشان می‌دهد که نگرش ابزاری نسبت به پوشش گیاهی حاصل یک عامل منفرد نیست، بلکه از هم‌کنشی میان نیازهای زندگی، تجربه‌های اجتماعی، الگوهای فرهنگی و شیوه‌های جامعه‌پذیری شکل می‌گیرد. در نتیجه، تقویت مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در میان شهروندان یاسوجی نیازمند توجه هم‌زمان به شرایط اجتماعی و اقتصادی افراد، تغییر معنای فرهنگی رابطه انسان و طبیعت و ایجاد سازوکارهای مشارکت جمعی برای حفاظت از منابع گیاهی است.

فشارهای معیشتی و غلبه ضرورت‌های زندگی بر ملاحظات حفاظتی

یکی دیگر از مضامین استخراج‌شده از مصاحبه‌ها، نقش فشارهای معیشتی و ناامنی اقتصادی ادراک‌شده در نحوه مواجهه برخی شهروندان با پوشش گیاهی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بخشی از رفتارهای آسیب‌زا نسبت به منابع گیاهی، از سوی مشارکت‌کنندگان نه به عنوان بی‌توجهی آگاهانه به طبیعت، بلکه به عنوان راهبردی برای مواجهه با محدودیت‌های اقتصادی و تأمین نیازهای زندگی معنا می‌شود. به بیان دیگر، برای برخی افراد، زمانی که مسائل مربوط به تأمین هزینه‌های روزمره، درآمد و امنیت اقتصادی در اولویت قرار می‌گیرد، حفاظت بلندمدت از منابع طبیعی به موضوعی ثانویه تبدیل می‌شود.

با این حال، داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که رابطه میان شرایط اقتصادی و رفتارهای محیط‌زیستی رابطه‌ای ساده و مستقیم نیست. به این معنا که فشار اقتصادی به خودی خود موجب تخریب پوشش گیاهی نمی‌شود، بلکه زمانی این وضعیت به رفتارهای غیرحفاظتی منجر می‌شود که منابع طبیعی در ذهن افراد به عنوان یکی از معدود ابزارهای قابل دسترس برای حل مسائل روزمره تعریف شود. بنابراین، مسئله اصلی تنها میزان درآمد یا وضعیت اقتصادی افراد نیست، بلکه معنایی است که افراد در شرایط خاص اجتماعی به طبیعت و منابع گیاهی می‌دهند.

این یافته همچنین نشان می‌دهد که شهروندان یاسوجی را نمی‌توان گروهی یکدست در ارتباط با پوشش گیاهی در نظر گرفت. برای برخی افراد که ارتباط مستقیم‌تری با عرصه‌های طبیعی، فعالیت‌های سنتی، مناطق روستایی یا بیابانی و برداشت محصولات طبیعی دارند، پوشش گیاهی بخشی از تجربه زیسته و نظام تأمین نیازهای زندگی است؛ در حالی که برای برخی شهروندان شهری که وابستگی مستقیمی به این

خود را در مقایسه با رفتار دیگران ارزیابی می‌کند و مسئولیت تخریب را صرفاً متوجه خود نمی‌داند.

از سوی دیگر، این داده را نمی‌توان تنها با مفهوم فشار اقتصادی توضیح داد؛ زیرا در کنار نیاز، عناصر دیگری مانند تجربه اجتماعی، عادت‌های آموخته‌شده و نبود احساس مالکیت جمعی نسبت به منابع طبیعی نیز نقش دارند. در واقع، زمانی که منابع طبیعی به عنوان «منبع عمومی بدون مسئول مشخص» درک شوند، احتمال شکل‌گیری نوعی منطق رقابتی در بهره‌برداری افزایش می‌یابد؛ منطقی که در ادبیات محیط زیست با مسئله منابع مشترک و دشواری مدیریت جمعی آن‌ها ارتباط دارد.

در حوزه برداشت گیاهان دارویی نیز الگوی مشابهی مشاهده شد. مریم (زن، ۴۰ ساله، خانه‌دار، دیپلم) بیان کرد:

«گیاهان دارویی بیشتر از اینکه ارزش محیط‌زیستی داشته باشند، یک منبع درآمد هستند. برای خیلی از خانواده‌ها این کار یک راه کسب درآمد است».

این گفته نشان می‌دهد که برای این مشارکت‌کننده، گیاه دارویی پیش از آنکه بخشی از یک زیست‌بوم شکننده باشد، در چارچوب یک منبع اقتصادی قابل بهره‌برداری تعریف می‌شود. البته این برداشت را نمی‌توان صرفاً نشانه بی‌توجهی به محیط زیست دانست؛ بلکه بیانگر آن است که معنا و ارزش طبیعت در زندگی افراد مختلف متفاوت است. برای فردی که برداشت گیاهان دارویی بخشی از تجربه خانوادگی یا فعالیت اقتصادی اوست، این عمل می‌تواند به عنوان یک کنش عادی و مشروع اجتماعی تعریف شود.

علی (مرد، ۴۳ ساله، شغل آزاد، دیپلم) نیز درباره برداشت گیاهان دارویی اظهار کرد:

«اگر منطقه‌ای را پیدا کنم که گیاه زیادی داشته باشد، سعی می‌کنم تا جایی که می‌توانم برداشت کنم».

این گفته نشان‌دهنده شکل‌گیری نوعی منطق رقابتی در استفاده از منابع طبیعی است. فرد احساس می‌کند اگر خود او از منبع موجود استفاده نکند، دیگران این کار را انجام خواهند داد؛ بنابراین برداشت بیشتر، نه به عنوان رفتار غیرمسئولانه، بلکه به عنوان راهی برای بهره‌گیری از فرصت موجود درک می‌شود. این موضوع بیانگر ضعف شکل‌گیری هنجارهای جمعی حفاظت از منابع مشترک است؛ زیرا زمانی که اعتماد به رعایت

نوعی تعارض میان منافع کوتاه‌مدت فردی و منافع جمعی بلندمدت شکل گرفته است.

از منظر جامعه‌شناختی، زمانی که منابع طبیعی به عنوان یک منبع مشترک درک شوند اما قواعد اجتماعی و نهادی مؤثری برای حفاظت از آن وجود نداشته باشد، احتمال شکل‌گیری رفتارهای رقابتی افزایش می‌یابد. در چنین شرایطی، افراد ممکن است استدلال کنند که اگر خودشان از منابع استفاده نکنند، دیگران این کار را انجام خواهند داد. در نتیجه، مسئولیت حفاظت از طبیعت به امری جمعی تبدیل نمی‌شود و فرد احساس نمی‌کند که رفتار شخصی او نقش تعیین‌کننده‌ای در حفظ یا تخریب منابع دارد.

علی (مرد، ۴۳ ساله، شغل آزاد، دیپلم) نیز این وضعیت را چنین بیان کرد: «مهم‌ترین دلیل، درآمد است. وقتی یک گیاه در بازار قیمت خوبی دارد، همه تلاش می‌کنند بیشترین مقدار را جمع کنند».

این گفته نشان می‌دهد که در برخی موارد، پوشش گیاهی نه به عنوان یک سرمایه مشترک، بلکه به عنوان یک فرصت اقتصادی قابل بهره‌برداری تعریف می‌شود. نکته مهم در اینجا آن است که مشارکت‌کننده رفتار خود را در چارچوب فردی و شخصی توضیح نمی‌دهد، بلکه از «همه» سخن می‌گوید. استفاده از این تعبیر نشان‌دهنده آن است که رفتار مورد نظر در محیط اجتماعی او به عنوان یک کنش رایج و پذیرفته‌شده شناخته می‌شود. بنابراین، تداوم چنین رفتارهایی را باید در پیوند با هنجارهای اجتماعی، تجربه‌های جمعی و شیوه‌های جامعه‌پذیری افراد تحلیل کرد.

همچنین رضا (مرد، ۵۲ ساله، مکانیک، تحصیلات پنجم ابتدایی) درباره استفاده برخی افراد از چوب جنگل در شرایط اقتصادی دشوار بیان کرد:

«وقتی هزینه گاز، برق یا سوخت بالا می‌رود، طبیعی است که بعضی‌ها بروند از جنگل هیزم بیاورند».

این گفته به معنای آن نیست که همه شهروندان ساکن شهر یاسوج برای تأمین سوخت روزانه خود از چوب جنگل استفاده می‌کنند، بلکه بیانگر تجربه و مشاهده مشارکت‌کننده از برخی خانوارهایی است که به دلیل ارتباط بیشتر با مناطق روستایی، بیلاقی یا عرصه‌های طبیعی، همچنان امکان استفاده از منابع گیاهی را در شرایط خاص دارند. بنابراین، این مسئله بیشتر به گروه‌هایی مربوط است که به دلیل سبک زندگی، پیشینه

منابع ندارند، طبیعت بیشتر در قالب یک ارزش عمومی و محیط زیستی درک می‌شود. بنابراین، تحلیل مسئولیت‌پذیری محیط زیستی نیازمند توجه به تفاوت موقعیت‌های اجتماعی و نوع رابطه افراد با منابع طبیعی است.

در این زمینه، فاطمه (زن، ۳۹ ساله، خنهدار، سوم راهنمایی) درباره برداشت گیاهان دارویی و شرایط اقتصادی خود بیان کرد:

«اگر شغل ثابت یا درآمد دیگری داشتیم، شاید اصلاً این کار را ادامه نمی‌دادم، اما در شرایط فعلی مجبورم بیشتر به فکر تأمین هزینه‌های زندگی باشم».

این گفته نشان می‌دهد که برداشت گیاهان دارویی از نگاه این مشارکت‌کننده، نه یک انتخاب صرفاً اقتصادی و نه اقدامی با هدف آسیب رساندن به طبیعت، بلکه نوعی راهبرد سازگاری با شرایط موجود است. در اینجا، فرد میان دو ارزش قرار گرفته است: از یک سو ضرورت تأمین نیازهای زندگی و از سوی دیگر حفاظت از منابع طبیعی. هنگامی که فشارهای روزمره افزایش می‌یابد، ارزش اقتصادی فوری منابع گیاهی می‌تواند بر ارزش حفاظتی و بلندمدت آن غلبه کند.

در واقع، این اظهارنظر نشان می‌دهد که رفتارهای محیط‌زیستی را نمی‌توان تنها در سطح ویژگی‌های فردی مانند آگاهی یا نگرش بررسی کرد، بلکه باید آن‌ها را در ارتباط با فرصت‌های اجتماعی، شرایط اقتصادی و زمینه‌های زندگی افراد تحلیل کرد. فردی که امکان‌های اقتصادی جایگزین محدودی دارد، ممکن است برداشت از منابع طبیعی را نه به عنوان تخریب، بلکه به عنوان یکی از محدود گزینه‌های موجود برای مدیریت زندگی خود تجربه کند.

مریم (زن، ۴۰ ساله، خنهدار، دیپلم) نیز بر نقش انگیزه اقتصادی در برداشت گیاهان دارویی تأکید کرد:

«وقتی می‌بینی با چند روز کار می‌توانی درآمد خوبی داشته باشی، طبیعی است که سعی کنی هرچه بیشتر جمع کنی».

این گفته علاوه بر اهمیت عامل اقتصادی، بیانگر شکل‌گیری نوعی منطق رقابتی در استفاده از منابع طبیعی است. در این وضعیت، گیاهان دارویی به عنوان یک فرصت اقتصادی محدود درک می‌شوند که ممکن است در آینده از دسترس خارج شود؛ بنابراین فرد تلاش می‌کند تا بیشترین بهره را از فرصت موجود ببرد. این نوع نگرش نشان می‌دهد که مشکل صرفاً نبود آگاهی نسبت به اهمیت پوشش گیاهی نیست، بلکه

خانوادگی یا ارتباط مستمر با محیط‌های طبیعی، دسترسی و وابستگی بیشتری به این منابع دارند.

تحلیل این مضمون نشان می‌دهد که فشارهای معیشتی یکی از عوامل مؤثر در تضعیف رفتارهای حفاظتی است، اما این اثر از طریق معناها، تجربه‌های اجتماعی و شرایط محیطی افراد عمل می‌کند. به عبارت دیگر، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی زمانی تقویت می‌شود که حفاظت از طبیعت در کنار نیازهای زندگی امکان‌پذیر باشد و افراد احساس کنند حفظ منابع طبیعی با امنیت اجتماعی و اقتصادی آنان در تعارض قرار ندارد.

ضعف یادگیری؛ آموزش و انتقال الگوهای رفتاری نادرست در جامعه یکی دیگر از مضامین استخراج‌شده از مصاحبه‌ها، نقش فرآیند جامعه‌پذیری، تجربه‌های خانوادگی و الگوهای یادگرفته‌شده اجتماعی در شکل‌گیری رابطه شهروندان با پوشش گیاهی است.

مضمین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضمون فراگیر
انتقال رفتارهای سنتی از خانواده، عادی شدن قطع درخت و برداشت بی‌رویه، آموزش‌های نظری و ناکارآمد، کمبود آگاهی عملی درباره پیامدهای تخریب طبیعت	ضعف آموزش و انتقال الگوهای رفتاری نادرست در جامعه	یادگیری

یافته‌ها نشان می‌دهد که نگرش افراد نسبت به طبیعت، صرفاً محصول میزان اطلاعات فردی یا آگاهی رسمی درباره محیط‌زیست نیست، بلکه در جریان تجربه‌های روزمره، تعامل با خانواده، مشاهده رفتار دیگران و هنجارهای رایج اجتماعی شکل می‌گیرد. در میان برخی مشارکت‌کنندگان، بهره‌برداری از منابع گیاهی از دوران کودکی به عنوان بخشی از شیوه زندگی و راهی برای تأمین نیازهای خانوادگی تجربه شده و به تدریج به یک الگوی رفتاری پذیرفته‌شده تبدیل شده است.

بر این اساس، مسئله اصلی تنها کمبود آگاهی درباره اهمیت پوشش گیاهی نیست، بلکه نوع رابطه‌ای است که افراد در فرآیند اجتماعی شدن با طبیعت برقرار کرده‌اند. برای برخی از مشارکت‌کنندگان، طبیعت در درجه نخست به عنوان بخشی از محیط زندگی و منبعی قابل استفاده

درک شده است؛ بنابراین، رفتارهایی مانند جمع‌آوری گیاهان، استفاده از چوب یا برداشت از منابع طبیعی، نه به عنوان کنشی آسیب‌زا، بلکه به عنوان رفتاری معمول و منتقل‌شده از نسل‌های قبل معنا یافته است. این امر نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی تحت تأثیر نظام معنایی افراد درباره طبیعت قرار دارد و این نظام معنایی در طول زمان و از طریق تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرد.

احمد (مرد، ۳۵ ساله، شغل آزاد، دیپلم) درباره نقش خانواده و آموزش رسمی در شکل‌گیری نگرش خود نسبت به طبیعت بیان کرد:

«در خانواده ما همیشه از جنگل استفاده می‌کردند؛ برای هیزم، دام یا ساخت‌وساز. مدرسه هم چیزهایی درباره محیط‌زیست می‌گفت، ولی در عمل کسی آن‌ها را جدی نمی‌گرفت».

این گفته نشان می‌دهد که میان آموزش رسمی محیط‌زیستی و تجربه زیسته فرد فاصله وجود داشته است. اگرچه این مشارکت‌کننده در مدرسه با مفاهیم حفاظت از محیط‌زیست آشنا شده، اما الگوی رفتاری مشاهده‌شده در خانواده و محیط اجتماعی، پیام عملی متفاوتی درباره رابطه انسان و طبیعت به او منتقل کرده است. از منظر نظریه سرمایه فرهنگی بوردیو (Bourdieu, 1986)، سرمایه فرهنگی صرفاً به میزان تحصیلات رسمی محدود نمی‌شود، بلکه شامل شیوه‌های ادراک، ارزش‌ها، مهارت‌ها و الگوهای رفتاری است که افراد در فرآیند جامعه‌پذیری کسب می‌کنند. در این معنا، تجربه خانوادگی احمد نوعی عادت‌واره محیط‌زیستی ایجاد کرده است که در آن استفاده از منابع طبیعی رفتاری عادی و مشروع تلقی می‌شود.

به عبارت دیگر، مسئله در اینجا صرفاً نبود دانش محیط‌زیستی نیست، بلکه وجود یک چارچوب معنایی متفاوت درباره طبیعت است. هنگامی که فرد در محیط اجتماعی خود مشاهده می‌کند که برداشت از منابع گیاهی توسط اعضای خانواده و اطرافیان امری معمول و پذیرفته‌شده است، احتمال آنکه این رفتار را مسئله‌ای اخلاقی یا محیط زیستی تلقی کند کاهش می‌یابد. در چنین شرایطی، هنجار اجتماعی موجود می‌تواند بر آموزش‌های رسمی غلبه کند؛ زیرا تجربه مستقیم و روابط نزدیک اجتماعی نقش مهم‌تری در شکل‌دهی رفتار روزمره دارند.

فاطمه (زن، ۳۹ ساله، خانه‌دار، سوم راهنمایی) نیز درباره تجربه خانوادگی خود در زمینه برداشت گیاهان دارویی اظهار داشت:

همچنین نرگس (زن، ۲۹ ساله، دانشجوی کارشناسی ارشد) درباره نقش آموزش دانشگاهی اظهار داشت:

«در دانشگاه بیشتر درباره محیط‌زیست مطالعه کردم و متوجه شدم مشکلات طبیعت نتیجه رفتارهای کوچک اما تکرارشونده انسان‌هاست».

این روایت نشان می‌دهد که آموزش رسمی در شرایطی می‌تواند بر مسئولیت‌پذیری محیط زیستی اثرگذار باشد که فرد بتواند میان اطلاعات جدید و تجربه‌های روزمره خود ارتباط برقرار کند. از این منظر، آگاهی علمی زمانی به تغییر نگرش منجر می‌شود که بتواند شیوه ادراک فرد از رابطه خود با طبیعت را تغییر دهد. این یافته با دیدگاه بک (Beck, 1992) درباره جامعه مخاطره‌آمیز نیز قابل تبیین است؛ زیرا افزایش آگاهی نسبت به پیامدهای گسترده رفتارهای انسانی می‌تواند موجب شکل‌گیری احساس خطر و بازاندیشی در رابطه انسان و محیط شود.

در مجموع، یافته این مضمون نشان می‌دهد که شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی را نمی‌توان تنها با افزایش اطلاعات محیط‌زیستی توضیح داد. آنچه اهمیت دارد، فرآیند اجتماعی شدن، نوع تجربه زیسته افراد، هنجارهای موجود در گروه‌های اجتماعی و شیوه‌ای است که افراد از طریق آن طبیعت را معنا می‌کنند. بنابراین، انتقال الگوهای غیرحفاظتی نیز مانند الگوهای حفاظتی، محصول تعامل میان خانواده، جامعه، آموزش و تجربه‌های روزمره است.

شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط زیستی بر پایه آگاهی و تجربه

یکی از مضامین استخراج‌شده از مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که در میان بخشی از مشارکت‌کنندگان، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در قبال پوشش گیاهی نه صرفاً بر اساس آگاهی نظری درباره محیط‌زیست، بلکه از طریق ترکیب تجربه زیسته، احساس تعلق به مکان، مشاهده پیامدهای تخریب طبیعت و مشارکت در روابط اجتماعی مرتبط با محیط شکل گرفته است. در این گروه از افراد، پوشش گیاهی صرفاً مجموعه‌ای از منابع قابل بهره‌برداری اقتصادی نیست، بلکه بخشی از فضای زندگی، خاطرات جمعی و هویت محلی آنان محسوب می‌شود.

مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضمون فراگیر
-------------	---------------------	--------------

«از نوجوانی همراه پدر و عموهایم برای جمع کردن گیاهان دارویی می‌رفتم. آن زمان هم هرچه پیدا می‌کردیم جمع می‌کردیم و کسی درباره حفظ گیاه یا برداشت اصولی حرفی نمی‌زد».

این روایت نشان می‌دهد که برداشت گیاهان دارویی برای این مشارکت‌کننده، حاصل یک تصمیم فردی در زمان حال نیست، بلکه ادامه الگویی است که در طول سال‌ها از طریق خانواده و محیط اجتماعی آموخته شده است. نکته مهم در اینجا آن است که فرد رفتار خود را در چارچوب یک سنت خانوادگی و تجربه مشترک تفسیر می‌کند، نه به عنوان تخریب منابع طبیعی. بنابراین، تحلیل این رفتار نیازمند توجه به فرآیند انتقال فرهنگی و اجتماعی شدن محیط‌زیستی است.

این یافته همچنین نشان می‌دهد که گروه‌های مختلف اجتماعی رابطه یکسانی با پوشش گیاهی ندارند. برای افرادی که ارتباط مستقیم‌تری با منابع طبیعی دارند، مانند کسانی که سابقه خانوادگی در جمع‌آوری گیاهان، فعالیت‌های روستایی یا استفاده معیشتی از منابع دارند، پوشش گیاهی بخشی از تجربه روزمره و زندگی عملی آنان است. در مقابل، برای افرادی که ارتباط آن‌ها با طبیعت بیشتر از طریق آموزش، فعالیت‌های تفریحی یا تجربه‌های شهری شکل گرفته است، ممکن است ارزش‌های حفاظتی اهمیت بیشتری پیدا کند. بنابراین، نمی‌توان شهروندان یاسوجی را گروهی کاملاً همگن فرض کرد، بلکه باید تفاوت در نوع ارتباط افراد با منابع گیاهی را در تحلیل مسئولیت‌پذیری محیط زیستی مورد توجه قرار داد.

در عین حال، یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش و تجربه‌های جدید می‌توانند در بازسازی نگرش افراد نسبت به طبیعت نقش داشته باشند؛ البته نه به صورت مستقیم و مستقل، بلکه در تعامل با سایر زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی.

سارا (زن، ۴۱ ساله، معلم، کارشناسی ارشد) در این زمینه بیان کرد:

«خانواده‌ام همیشه به تمیز نگه داشتن طبیعت اهمیت می‌دادند. بعد از اینکه معلم شدم، احساس کردم مسئولیت‌م بیشتر شده است».

این گفته نشان می‌دهد که نگرش حفاظتی او صرفاً ناشی از تحصیلات یا موقعیت شغلی نیست، بلکه ترکیبی از تجربه خانوادگی، ارزش‌های آموخته‌شده و نقش اجتماعی جدید او است. در اینجا سرمایه فرهنگی به معنای مجموعه‌ای از ارزش‌ها و شیوه‌های ادراک طبیعت عمل می‌کند که از طریق خانواده و تجربه حرفه‌ای تقویت شده است.

احساس تعلق به طبیعت، درک طبیعت به عنوان سرمایه مشترک، تجربه تعامل مردم در قبال آتش‌سوزی و کاهش پوشش گیاهی، نظارت و مشارکت مردم در حفاظت از منابع طبیعی	شکل‌گیری آگاهی و تجربه جمعی از حفاظت محیط زیست	مسئولیت‌پذیری و تعاملات اجتماعی محیط زیستی
--	--	--

یافته‌ها نشان می‌دهد تفاوت میان نگرش حفاظتی و نگرش مصرف‌محور را نمی‌توان تنها با میزان اطلاعات محیط‌زیستی توضیح داد. برخی افراد ممکن است درباره اهمیت طبیعت اطلاعات داشته باشند، اما همچنان تحت تأثیر نیازهای اقتصادی یا هنجارهای اجتماعی موجود، رفتارهای غیرحفاظتی انجام دهند. در مقابل، در میان برخی مشارکت‌کنندگان، تجربه حضور در طبیعت، مشاهده تغییرات محیطی و شکل‌گیری پیوند عاطفی با مکان زندگی موجب شده است که پوشش گیاهی معنایی فراتر از ارزش اقتصادی پیدا کند و به عنوان بخشی از سرمایه مشترک جامعه درک شود.

امیر (مرد، ۳۵ ساله، کارمند، کارشناسی) در این زمینه بیان کرد:

«پوشش گیاهی فقط چند درخت یا چند نوع گیاه نیست، بلکه بخشی از زندگی ماست. این طبیعت متعلق به همه مردم است و امانتی برای آیندگان محسوب می‌شود».

این گفته نشان‌دهنده نوعی تغییر در چارچوب معنایی فرد نسبت به طبیعت است. در این نگاه، پوشش گیاهی دیگر صرفاً منبعی برای استفاده فردی نیست، بلکه به عنوان بخشی از یک دارایی جمعی و بین‌نسلی درک می‌شود. اهمیت این دیدگاه در آن است که فرد خود را جدا از محیط طبیعی نمی‌بیند، بلکه رابطه‌ای متقابل میان زندگی اجتماعی خود و تداوم حیات طبیعت تصور می‌کند. بنابراین، مسئولیت‌پذیری در اینجا حاصل یک محاسبه صرفاً اقتصادی نیست، بلکه از احساس تعلق و پیوند اجتماعی با محیط شکل می‌گیرد.

زهر (زن، ۳۷ ساله، کارمند اداری، کارشناسی) نیز با اشاره به اهمیت نمادین جنگل‌های منطقه اظهار داشت:

«جنگل‌های بلوط بخشی از هویت منطقه ما هستند و باید برای حفظ آن‌ها تلاش کنیم».

این روایت نشان می‌دهد که ارزش طبیعت برای این مشارکت‌کننده صرفاً به کارکرد اقتصادی یا زیستی آن محدود نیست، بلکه با احساس تعلق به منطقه و هویت اجتماعی پیوند خورده است. در این معنا، تخریب پوشش گیاهی تنها از بین رفتن یک منبع طبیعی نیست، بلکه می‌تواند به عنوان آسیب به بخشی از میراث اجتماعی و فرهنگی جامعه تجربه شود.

با این حال، داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که این نوع نگرش در میان همه شهروندان به یک اندازه وجود ندارد. افرادی که تجربه روزمره، خانوادگی یا حرفه‌ای بیشتری در ارتباط با طبیعت دارند، ممکن است رابطه متفاوتی با پوشش گیاهی برقرار کنند. برای نمونه، فردی که از طریق فعالیت‌های شغلی، خانوادگی یا تفریحی با عرصه‌های طبیعی در ارتباط است، ممکن است تخریب طبیعت را به صورت مستقیم‌تر تجربه کند؛ در حالی که برای شهروندانی که ارتباط آنان با پوشش گیاهی محدودتر است، این مسئله ممکن است بیشتر در سطح اطلاعات عمومی باقی بماند. بنابراین، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی باید در ارتباط با نوع رابطه اجتماعی افراد با طبیعت تحلیل شود.

سارا (زن، ۴۱ ساله، معلم، کارشناسی ارشد) نیز بر نقش فرآیند جامعه‌پذیری و انتقال ارزش‌های حفاظتی اشاره کرد:

«اگر فرهنگ حفاظت از طبیعت از دوران کودکی شکل بگیرد، در بزرگسالی هم افراد مسئولانه‌تر رفتار می‌کنند».

این گفته نشان می‌دهد که از دیدگاه مشارکت‌کنندگان، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی صرفاً یک ویژگی فردی نیست، بلکه در فرآیند اجتماعی شدن شکل می‌گیرد. خانواده، مدرسه و محیط اجتماعی می‌توانند در ایجاد شیوه خاصی از درک طبیعت نقش داشته باشند. با این حال، همان‌گونه که یافته‌های مضمون‌پیشین نشان داد، آموزش زمانی می‌تواند به تغییر رفتار منجر شود که با تجربه زیسته و نظام ارزشی فرد هماهنگ باشد.

مجید (مرد، ۳۸ ساله، راننده، کارشناسی) نیز نقش تجربه مستقیم تخریب محیطی را در تغییر نگرش خود بیان کرد:

«وقتی دیدم بعضی مناطق اطراف یاسوج خشک‌تر شده‌اند، نگاهم نسبت به طبیعت تغییر کرد».

این روایت نشان می‌دهد که مواجهه مستقیم با پیامدهای تخریب محیطی می‌تواند موجب بازاندیشی در رابطه فرد با طبیعت شود. تجربه مشاهده کاهش پوشش گیاهی، خشکی مناطق طبیعی یا تغییر

بدانند، احتمال بیشتری دارد که حفاظت از آن را به عنوان یک مسئولیت شخصی و جمعی درک کنند.

شبکه مضامین

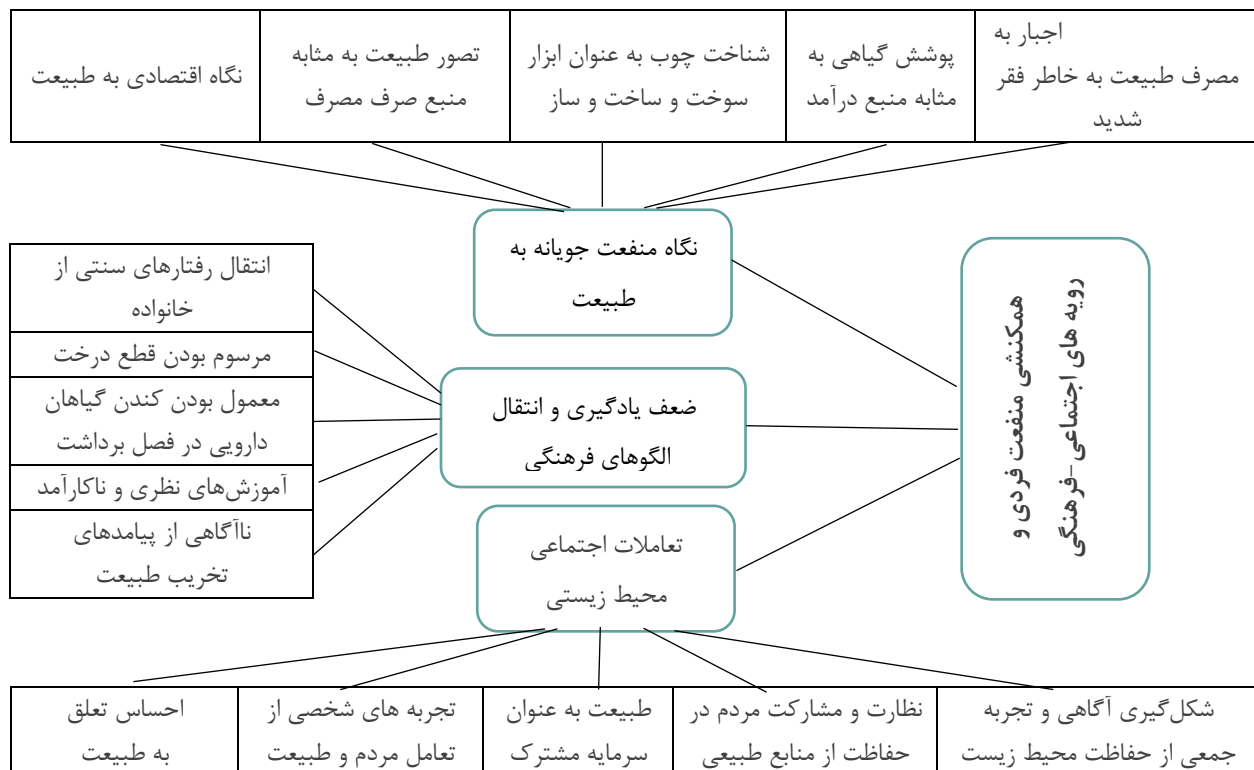
پس از انجام فرایند کدگذاری و استخراج کدهای اولیه از مصاحبه‌ها، مضامین پایه شناسایی و در قالب مضامین سازمان‌دهنده دسته‌بندی شدند. در نهایت، با بررسی ارتباط میان مضامین سازمان‌دهنده، مضمون فراگیر "همکنشی منفعت فردی و رویه‌های اجتماعی-فرهنگی" استخراج شد. شبکه مضامین حاصل از تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی حاصل تعامل میان سه الگوی اصلی شامل نگرش ابزاری و مصرف‌محور نسبت به طبیعت، فرآیند یادگیری و جامعه‌پذیری محیط‌زیستی، و شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری مبتنی بر آگاهی و تجربه است. شکل (۱) شبکه مضامین استخراج‌شده از تحلیل مصاحبه‌ها را نشان می‌دهد.

چشم‌اندازهای آشنا، برای برخی افراد به عاملی تبدیل می‌شود که اهمیت حفاظت را از یک مفهوم انتزاعی به یک تجربه ملموس تبدیل می‌کند.

از سوی دیگر، شکل‌گیری این نوع مسئولیت‌پذیری تنها به تجربه فردی محدود نیست و در تعاملات اجتماعی نیز تقویت می‌شود. زمانی که افراد احساس کنند طبیعت یک سرمایه مشترک است و حفاظت از آن نیازمند همکاری جمعی است، زمینه برای شکل‌گیری هنجارهای حمایتی افزایش می‌یابد. در این شرایط، مشارکت اجتماعی، گفت‌وگو درباره مسائل محیط‌زیستی و مشاهده رفتارهای حفاظتی دیگران می‌تواند به تقویت مسئولیت جمعی کمک کند.

در مجموع، یافته این مضمون نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی در قبال پوشش گیاهی، محصول یک عامل منفرد مانند آگاهی یا تحصیلات نیست، بلکه از تعامل میان تجربه زیسته، احساس تعلق مکانی، فرآیند جامعه‌پذیری و روابط اجتماعی شکل می‌گیرد. به بیان دیگر، زمانی که افراد طبیعت را بخشی از زندگی اجتماعی و هویت خود

مضمون فراگیر: همکنشی منفعت فردی و رویه‌های اجتماعی-فرهنگی

شکل ۱. شبکه مضامین تبیین‌کننده مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی

تحلیل داده‌های پژوهش نشان داد که مسئولیت‌پذیری محیط زیستی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی، در نتیجه تعامل میان شرایط

مضمون فراگیر: همکنشی منفعت فردی و رویه‌های اجتماعی-فرهنگی

برای مثال، پژوهش نصرتی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) و احمدیان و حقیقتیان (۱۳۹۵) بر نقش آگاهی، نگرش و ارزش‌های محیط‌زیستی در رفتارهای حفاظتی تأکید کرده‌اند، اما یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که آگاهی زمانی به مسئولیت‌پذیری منجر می‌شود که در تجربه روزمره افراد، نظام ارزشی خانواده و هنجارهای اجتماعی تثبیت شده باشد. بنابراین، نوآوری این پژوهش در تأکید بر سازوکار تبدیل تجربه زیسته به مسئولیت اجتماعی نسبت به طبیعت است.

یکی از یافته‌های مهم پژوهش، وجود تفاوت در نحوه ادراک پوشش گیاهی میان مشارکت‌کنندگان بود. تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد شهروندان یاسوجی گروهی یکدست نیستند و رابطه آنان با طبیعت بر اساس نوع ارتباطشان با منابع طبیعی متفاوت است. برای مشارکت‌کنندگانی که ارتباط مستقیم‌تر و معیشتی‌تری با عرصه‌های طبیعی داشتند، مانند افرادی که تجربه برداشت گیاهان دارویی، فعالیت‌های وابسته به منابع طبیعی یا زندگی نزدیک‌تر به محیط‌های روستایی و بیابانی داشتند، پوشش گیاهی بیشتر در قالب یک منبع قابل استفاده و بخشی از راهبردهای زندگی روزمره معنا می‌شد. در مقابل، مشارکت‌کنندگانی که ارتباط نمادین، آموزشی یا فرهنگی بیشتری با طبیعت داشتند، آن را بخشی از هویت محلی، میراث طبیعی و سرمایه مشترک اجتماعی تلقی می‌کردند.

این تفاوت نشان می‌دهد که رفتارهای محیط‌زیستی را نمی‌توان صرفاً بر اساس ویژگی‌های فردی مانند میزان آگاهی یا نگرش شخصی توضیح داد، بلکه باید جایگاه اجتماعی افراد و نوع رابطه آنان با طبیعت را نیز مورد توجه قرار داد. این یافته با نتایج حاجیلو و همکاران (۱۴۰۳) و کریمی، حبیب‌پور گنابی و مالکی بروجی (۱۴۰۱) همخوان است که بر نقش عوامل اجتماعی و سرمایه‌های موجود در جامعه در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری محیط‌زیستی تأکید کرده‌اند. با این حال، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی و فرهنگی زمانی می‌توانند به حفاظت از طبیعت منجر شوند که با تجربه زیسته افراد و نحوه معناداری آنان به محیط طبیعی پیوند بخورند.

یافته دیگر پژوهش، نقش نگرش ابزاری نسبت به طبیعت در تضعیف مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی بود. در میان بخشی از مشارکت‌کنندگان، پوشش گیاهی بیشتر بر اساس کارکرد اقتصادی، تأمین سوخت، کسب درآمد یا رفع نیازهای روزمره ارزیابی می‌شد. نکته مهم این است که این نگرش را نمی‌توان صرفاً نتیجه بی‌توجهی اخلاقی یا فقدان آگاهی دانست؛ بلکه داده‌ها نشان دادند این نوع رابطه با طبیعت در برخی موارد حاصل شرایط اجتماعی، تجربه خانوادگی و الگوهای تثبیت‌شده استفاده از منابع طبیعی بوده است. به بیان دیگر، مسئله اصلی صرف وجود استفاده اقتصادی از طبیعت نیست، بلکه غلبه یک نظام معنایی است که در آن ارزش طبیعت عمدتاً بر اساس منفعت مستقیم فردی سنجیده می‌شود.

زندگی افراد، منافع روزمره و الگوهای اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. یافته‌ها بیانگر آن است که رابطه افراد با طبیعت را نمی‌توان صرفاً بر اساس میزان آگاهی محیط زیستی یا نگرش فردی آن‌ها توضیح داد؛ بلکه این رابطه در بستر تجربه‌های اجتماعی، شرایط اقتصادی و شیوه‌های یادگرفته‌شده زندگی معنا پیدا می‌کند. در برخی موارد، نیازهای معیشتی و وابستگی اقتصادی به منابع طبیعی باعث شده است که پوشش گیاهی بیشتر به عنوان منبعی برای تأمین نیازهای زندگی دیده شود. همچنین، تداوم برخی رفتارهای سنتی و الگوهای منتقل‌شده از خانواده و جامعه، به عادی شدن شیوه‌های غیرحفاظتی در استفاده از منابع طبیعی منجر شده است. با این حال، در میان بخشی از شهروندان، افزایش آگاهی، تجربه پیامدهای تخریب محیط‌زیست و احساس تعلق نسبت به طبیعت، زمینه شکل‌گیری نگرش مسئولانه‌تر را فراهم کرده است. بر این اساس، مسئولیت‌پذیری محیط زیستی را می‌توان حاصل کشمکش و تعامل میان منافع فردی و رویه‌های اجتماعی-فرهنگی دانست؛ به گونه‌ای که شرایط اجتماعی و معنایی حاکم بر زندگی افراد، چگونگی ارتباط آنان با پوشش گیاهی و میزان تعهدشان نسبت به حفاظت از آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین جامعه‌شناختی مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی شهروندان یاسوجی در قبال پوشش گیاهی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی را نمی‌توان صرفاً به میزان آگاهی افراد از اهمیت محیط‌زیست یا وجود نگرش مثبت نسبت به طبیعت تقلیل داد، بلکه این پدیده در فرآیندی اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد که در آن شرایط اقتصادی، تجربه‌های زیسته، الگوهای جامعه‌پذیری، هنجارهای اجتماعی و نحوه تعریف معنایی طبیعت توسط افراد با یکدیگر تعامل دارند. بر این اساس، یافته اصلی پژوهش حاضر آن است که مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی حاصل تبدیل تجربه اجتماعی افراد از طبیعت به یک نظام معنایی و هنجاری است؛ به این معنا که افراد بر اساس موقعیت اجتماعی، شیوه زندگی، ارتباط با منابع طبیعی و تجربه‌های پیشین خود، طبیعت را یا به عنوان منبعی برای تأمین نیازهای کوتاه‌مدت یا به عنوان سرمایه‌ای مشترک و ارزشمند درک می‌کنند و این تفاوت در ادراک، مسیر کنش‌های محیط‌زیستی آنان را تعیین می‌کند.

این یافته، در مقایسه با بخش قابل توجهی از مطالعات پیشین که بیشتر بر نقش متغیرهایی مانند آگاهی محیط‌زیستی، نگرش یا ارزش‌ها در پیش‌بینی رفتارهای حفاظتی تمرکز داشته‌اند، نشان می‌دهد که شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی فرآیندی صرفاً شناختی نیست، بلکه ریشه در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی زندگی افراد دارد.

اقتصادی به صورت مستقیم موجب تخریب پوشش گیاهی می شود، بلکه بیانگر آن است که ناامنی اقتصادی ادراک شده و محدود بودن گزینه های جایگزین می تواند شرایطی ایجاد کند که در آن برخی افراد بهره برداری از منابع طبیعی را به عنوان راهبرد سازگاری با شرایط زندگی انتخاب کنند. از این منظر، مسئله اصلی نه صرفاً وضعیت اقتصادی افراد، بلکه نحوه قرار گرفتن آنان در ساختار فرصت ها و محدودیت های اجتماعی است. این یافته با نتایج حاجیلو و همکاران (۱۴۰۳) و کریمی و همکاران (۱۴۰۱) همسو است که بر نقش شرایط اجتماعی و زمینه ای در شکل گیری رفتارهای محیط زیستی تأکید کرده اند.

از منظر نظریه جامعه مخاطره آمیز بک (۱۹۹۲)، یکی از دلایل تداوم برخی رفتارهای غیرحفاظتی را می توان در تفاوت میان تجربه مخاطرات فوری و مخاطرات بلندمدت جست و جو کرد. برای فردی که با مسئله درآمد، هزینه های زندگی یا تأمین نیازهای روزانه مواجه است، پیامدهایی مانند کاهش تنوع زیستی، تخریب جنگل های بلوط یا فرسایش منابع طبیعی ممکن است در مقایسه با مسائل فوری زندگی، اهمیت کمتری در تصمیم گیری روزمره داشته باشد. بنابراین، مسئولیت پذیری زیست محیطی زمانی تقویت می شود که مخاطرات محیط زیستی از سطح مفاهیم انتزاعی خارج شده و به تجربه ای اجتماعی و ملموس تبدیل شوند.

یافته دیگر پژوهش، اهمیت هنجارهای اجتماعی و روابط جمعی در شکل گیری مسئولیت پذیری زیست محیطی بود. داده ها نشان داد که رفتار افراد نسبت به پوشش گیاهی تنها محصول تصمیم شخصی نیست، بلکه تحت تأثیر برداشت آنان از رفتار دیگران، میزان وجود قواعد غیررسمی حفاظت و احساس تعلق اجتماعی قرار دارد. در شرایطی که بهره برداری از منابع طبیعی در یک محیط اجتماعی به عنوان رفتاری عادی پذیرفته شود، حتی افراد دارای آگاهی نسبی محیط زیستی نیز ممکن است تحت تأثیر این هنجارهای جمعی قرار گیرند.

این یافته را می توان با نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام (۲۰۰۰) تبیین کرد. بر اساس این نظریه، اعتماد اجتماعی، شبکه های ارتباطی و هنجارهای متقابل، ظرفیت جامعه برای کنش جمعی را افزایش می دهند. در زمینه حفاظت از پوشش گیاهی نیز وجود هنجارهای مشترک و احساس مسئولیت جمعی می تواند افراد را از نگاه صرفاً فردمحور به سمت کنش های مشارکتی سوق دهد. در مقابل، هنگامی که حفاظت از طبیعت به عنوان مسئولیتی صرفاً فردی یا وظیفه نهادهای دولتی تلقی شود، زمینه برای استمرار رفتارهای بهره بردارانه افزایش می یابد.

در مقابل نگرش های ابزاری، بخشی از مشارکت کنندگان نوع دیگری از رابطه با طبیعت را نشان دادند که بر پایه تعلق مکانی، تجربه زیسته و درک طبیعت به عنوان سرمایه مشترک شکل گرفته بود. این افراد، پوشش گیاهی را صرفاً مجموعه ای از منابع قابل استفاده نمی دانستند، بلکه آن را بخشی از هویت منطقه، خاطرات جمعی و میراث طبیعی جامعه تلقی می کردند. این یافته نشان می دهد که رابطه انسان با طبیعت

این یافته با مطالعات طالب پور و حسینی (۱۴۰۵) و نعمتی (۱۴۰۴) که بر نقش ارزش ها، تعهد اخلاقی و جهت گیری های ارزشی در رفتارهای محیط زیستی تأکید کرده اند، ارتباط دارد. با این تفاوت که پژوهش حاضر نشان می دهد ارزش های محیط زیستی در خلأ شکل نمی گیرند، بلکه در تعامل با شرایط زندگی افراد ساخته می شوند. از این منظر، تغییر رفتارهای محیط زیستی تنها با افزایش اطلاعات درباره اهمیت طبیعت امکان پذیر نیست، بلکه نیازمند تغییر در نظام ارزشی و معنایی رابطه انسان با محیط طبیعی است.

از منظر نظری، این یافته را می توان با مفهوم عادت واره در نظریه بوردیو (۱۹۸۶) تبیین کرد. بر اساس این دیدگاه، شیوه ادراک و رفتار افراد در طول تجربه های اجتماعی و خانوادگی شکل می گیرد. در پژوهش حاضر نیز مشخص شد که برخی الگوهای بهره برداری از طبیعت از طریق خانواده، تجربه های کودکی و محیط اجتماعی منتقل شده و به صورت رفتارهای عادی و پذیرفته شده درآمده اند. بنابراین، سرمایه فرهنگی در این پژوهش نه به معنای صرف تحصیلات رسمی، بلکه به معنای مجموعه ای از دانش ها، ارزش ها، تجربه ها و شیوه های ادراک طبیعت در فرآیند جامعه پذیری در نظر گرفته می شود.

در همین راستا، یافته های پژوهش درباره نقش آموزش نشان داد که آموزش رسمی زمانی می تواند به افزایش مسئولیت پذیری زیست محیطی منجر شود که با تجربه عملی و ارزش های اجتماعی افراد پیوند یابد. این یافته با نتایج سلطانی و حاجیلو (۱۳۹۹) درباره نقش سرمایه فرهنگی و عوامل اجتماعی در سبک زندگی محیط زیستی همسو است. همچنین، یافته حاضر با دیدگاه بک (۱۹۹۲) درباره جامعه مخاطره آمیز ارتباط دارد؛ زیرا آگاهی از مخاطرات زیست محیطی زمانی به کنش مسئولانه تبدیل می شود که افراد بتوانند پیامدهای تخریب طبیعت را به تجربه ملموس زندگی خود مرتبط کنند.

یکی دیگر از یافته های مهم پژوهش، نقش فشارهای معیشتی و محدودیت فرصت های اقتصادی در شکل گیری رابطه افراد با پوشش گیاهی بود. یافته ها نشان داد که در برخی موارد، رفتارهایی مانند برداشت گسترده تر از گیاهان دارویی یا استفاده از چوب جنگل، نه الزاماً ناشی از بی ارزش دانستن طبیعت، بلکه حاصل شرایطی است که در آن برخی افراد میان تأمین نیازهای روزمره و حفاظت بلندمدت از منابع طبیعی با تعارض مواجه می شوند. بنابراین، مسئولیت پذیری زیست محیطی را نمی توان جدا از زمینه های اقتصادی و اجتماعی زندگی افراد تحلیل کرد. در شرایطی که منابع طبیعی برای برخی گروه ها بخشی از راهبردهای معیشتی محسوب می شود، انتظار رفتار حفاظتی بدون توجه به محدودیت های اقتصادی و نبود گزینه های جایگزین، ممکن است با واقعیت های زندگی اجتماعی فاصله داشته باشد.

این یافته، نیازمند احتیاط در تبیین رابطه میان اقتصاد و تخریب محیط زیست است. داده های این پژوهش نشان نمی دهد که فشار

می تواند از سطح منفعت فردی فراتر رفته و به سطحی نمادین و هویتی ارتقا یابد.

این بخش از یافته ها با نظریه هویت مکانی هان (Hinds, 2008) قابل تبیین است. بر اساس این دیدگاه، ارتباط مستمر افراد با یک مکان و تجربه های عاطفی و اجتماعی مرتبط با آن، موجب شکل گیری احساس تعلق و تعهد نسبت به مکان می شود. در پژوهش حاضر نیز مشخص شد افرادی که پوشش گیاهی منطقه را بخشی از هویت محلی خود می دانستند، تخریب طبیعت را نه فقط از دست رفتن یک منبع طبیعی، بلکه آسیب به بخشی از زندگی اجتماعی و فرهنگی خود تلقی می کردند. این یافته با پژوهش ریچاردسون و همکاران (۲۰۲۰) و مارکتی و همکاران (۲۰۲۵) همخوان است که بر نقش تجربه مستقیم طبیعت، ارتباط عاطفی با محیط و هویت اخلاقی در شکل گیری رفتارهای حفاظتی تأکید کرده اند.

در این میان، پژوهش حاضر نشان می دهد که آگاهی محیط زیستی به تنهایی شرط کافی برای شکل گیری مسئولیت پذیری نیست. تفاوت اصلی میان افراد دارای رفتارهای حفاظتی و افراد دارای رفتارهای غیرحفاظتی، صرفاً در میزان دانش آنان درباره محیط زیست نبود، بلکه در نحوه جایگاه یابی طبیعت در نظام معنایی آنان قرار داشت. برای برخی، طبیعت منبعی برای استفاده و تأمین نیاز بود و برای برخی دیگر، بخشی از هویت اجتماعی و سرمایه مشترک جامعه. بنابراین، دستاورد نظری اصلی پژوهش حاضر آن است که مسئولیت پذیری زیست محیطی را می توان به عنوان فرآیندی اجتماعی — معنایی فهم کرد که طی آن تجربه های زندگی، شرایط ساختاری و روابط اجتماعی، نحوه تعریف افراد از طبیعت و در نتیجه نوع کنش آنان را شکل می دهد.

بر این اساس، مدل تفسیری حاصل از پژوهش نشان می دهد که شکل گیری مسئولیت پذیری زیست محیطی در قبال پوشش گیاهی در یک فرآیند چندمرحله ای رخ می دهد: نخست، شرایط زمینه ای مانند وضعیت اقتصادی، نوع شغل، تجربه خانوادگی و میزان ارتباط با منابع طبیعی، چارچوب اولیه رابطه افراد با طبیعت را شکل می دهد؛ دوم، این تجربه ها از طریق فرآیندهای جامعه پذیری و تعاملات اجتماعی به نظام های معنایی متفاوت درباره طبیعت تبدیل می شوند؛ و سوم، این نظام معنایی در قالب رفتارهای حفاظتی یا بهره بردارانه بروز پیدا می کند. بنابراین، مسئولیت پذیری زیست محیطی نه یک ویژگی ثابت فردی، بلکه نتیجه فرآیندی اجتماعی است که در طول زندگی افراد شکل می گیرد.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسؤول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهیم نویسندگان در پژوهش

نویسندگان به صورت برابر در نوشتن مقاله سهیم هستند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می کنند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه افراد مشارکت کننده در این مقاله تشکر و قدردانی می کنند.

Reference

- Afshani, S. A. , & Satarzadeh, Z. (2024). The Relationship between Social and Cultural Capital and Environmental Responsibility. *Sociology of Social Institutions*, 10(22), 7-29. doi: 10.22080/ssi.2022.23541.2012
- Ahmadian, D and Haghighatian, M. (2016). A Sociological Analysis of the Role of Cultural Factors in Urban Environmental Behaviors (Case Study: Citizens of Kermanshah). *Urban Sociological Studies*, vol. 6, no. 18, 2016, pp. 51-76.
- Bamberg, S., & Möser, G. (2007). *Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behaviour*. *Journal of Environmental Psychology*, 27(1), 14–25.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications
- Bondori, A., & khosravipour, B. (2023). Investigating the Effect of Rural Poverty on the Destruction of Zagros Forests. *Geography and Human Relationships*, 6(1), 116-139. <https://doi.org/10.22034/gahr.2023.396123.1866>
- Bourdieu, Pierre. (1986). *The Forms of Capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*.
- Dietz, T., Stern, P. C., & Guagnano, G. A. (1998). *Social Structural and Social Psychological Bases of Environmental Concern*. *Environment and Behavior*, 30(4), 450–471.
- Dunlap, R.E. and Catton, W.R., 1979. *Environmental sociology*, *Annual Review of Sociology*, p. 243-273.
- Hajilou, F. , Abbaszadeh, M. , Abbaszadeh, M. , & Ranjegar GhaleKandi, B. (2024). The Study of the Role of Social and cultural capital in environmental responsibility (Case study: Khoy City). *Journal of Society and the Environment*, 1(3), 1-20. doi: 10.22080/jsn.2024.27917.1077
- Hallaj, Z., Sadighi, H., & Farhadian, H. (2018). Investigation Environmental Attitude values in Pro-Environmental Behavior of Sistan Region's Farmers in Copping with Drought. *Journal of Rural Research*, 9(1), 136-147. <https://doi.org/10.22059/jrur.2018.219933.1012>
- Han, C., Xu, Z., Zhang, Y., & Li, Y. (2026). *Extending the Value–Belief–Norm Model with Assigned Value: A Study on Visitors' Pro-Environmental Behavior in Forest Ecosystems of National Parks*. *Forests*, 17(3), 381. <https://doi.org/10.3390/f17030381>
- Karimi, A., Habibpour Gatabi, K., & Maleki brojeni, M. (2022). Social capital and environmental responsibility A study on the employees of government organizations in Borujen city. *Iranian Journal of Sociology*, 23(3), 131-155. <https://doi.org/10.22034/jsi.2023.556954.1599>
- mahdavi, D. , Sojasi, H. and Mahmmodi, H. (2019). Analyzing Environmental Attitudes and Behavior of Nomadic Communities after the Implementation of Participatory Management Plan for Forest and Rangeland. *Geography and Environmental Planning*, 30(2), 135-156. doi: 10.22108/gep.2019.118113.1174
- Marchetti, V., Scopelliti, M., Angelini, G., Boezeman, E. J., van Doesum, N. J., Staats, H., & Fiorilli, C. (2025). *Understanding proenvironmental behavior: A model based on moral identity and connection to nature*. *Journal of Applied Social Psychology*. <https://doi.org/10.1111/jasp.70004>

- Masoudi, M., Salajegheh, S., & Jalalkamali, M. (2022). Investigating the relationship between environmental behavior and citizens' social responsibility Case study of Sirjan). *Geography*, 20(72), 171-186.
- moradi, R., kheshtzar, I., & Mokhtari, M. (2020). *. Journal of Social Problems of Iran*, 11(1), 285-308. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2020.79238>
- Nemati, A. (2026). Explaining the Role of Value Orientations and Environmental Responsibility in a Conservation-Oriented Lifestyle. The 3rd National Conference and Exhibition on Environmental Challenges: The Role of Industry, Mining, and Society in Promoting Green Governance, Tehran.
- Nosratinejad, F., Serajzadeh, S. H., & Dayhol, M. (2020). Sociological explanations of environmental behavior (Case Study: Tehran citizens). *Sustainable Development of Geographical Environment*, 2(2), 33-52. <https://doi.org/10.52547/sdge.2.2.33>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Richardson, M., Passmore, H. A., Barbett, L., Lumber, R., Thomas, R., & Hunt, A. (2020). *The green care code: How nature connectedness and simple activities help explain pro-nature conservation behaviours*. *People and Nature*, 2, 821–839. <https://doi.org/10.1002/pan3.10117>
- Soltani Bahram, S. and Hajilou, F. (2021). The Sociological Study of Determinants of Environmental Lifestyle among University of Tabriz Students. *Quarterly Journal of Social Development (Previously Human Development)*, 15(2), 93-134. doi: 10.22055/qjsd.2021.16828
- Talebpour, A., & hosseini, P. (2026). Sociological Explanation of Civic Responsibility for Water Resources Conservation Behaviors. *Journal of Environmental Studies*, 52(1), 105-126. <https://doi.org/10.22059/jes.2026.407819.1008657>